

Ankara Üniversitesi
SBF Dergisi,
Cilt 70, No. 3, 2015, s. 507 - 540

YEREL SEÇİMLER ULUSAL DÜŞMANLAR*

Doç. Dr. İsmet Parlak
Pamukkale Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Öz

Bu makalede, 30 Mart 2014 yerel seçimleri özelinde iktidar partisi ile Gülen Cemaati dahil muhalefet arasındaki siyasal ilişkinin, korku siyaseti dolayısıyla bir tür düşmanlaştırma stratejisine dönüşümü üzerine odaklanılmıştır. Bir yandan iktidarın gücünü tahkim eden, diğer yandan toplumu yönetilebilir itaatkâr bir kitleye dönüştüren korku siyasetinin, yerel seçim sürecinde siyaseti ve siyasal mücadeleyi kavrama biçimini nasıl etkilediği irdelenmiştir. Bu maksatla AKP lideri Erdoğan'ın tüm miting konuşmaları ile seçim beyanamesi tanıtım toplantısı ve balkon konuşması metinleri üzerinden söylemsel bir okuma yapılmış; muhalefeti ahlaken ve siyaseten mahkûm eden korku siyasetinin, siyasal mücadeleyi iktidar-muhalefet ilişkisinden çıkartıp dost-düşman ilişkisine dönüştüren niteliği sorgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Korku Siyaseti, Komplote Teorisi, AKP, Gülen Cemaati, Günah Keçisi

Local Elections National Enemies

Abstract

In this article, the focus is on the transformation of political relationship, in particular of 30 March 2014 local elections, between the ruling party and the opposition, including the Gulen movement, into a kind of enemization strategy through politics of fear. It was investigated how the politics of fear; solidifying the power of ruling party on the one hand, and transforming the society into an obedient mass on the other, affects the way of understanding politics and political struggle during the local election process. For the purpose of the study, a discursive reading has been made on all election rally speeches, and the texts of introductory meeting for election declaration and balcony speech of JDP (Justice and Development Party) leader Erdogan; the politics of fear condemning the opposition morally and politically and its nature, which expels political struggle from power-opposition relationship and transforms into friend-enemy relationship, have been tried to be questioned.

Keywords: Politics of Fear, Conspiracy Theory, AKP, Gulen Movement, Scapegoat

*Makale geliş tarihi: 15.12.2014
Makale kabul tarihi: 03.04.2015

Yerel Seçimler Ulusal Düşmanlar

Giriş

İnsanlığın tarihi kadar eski olan korku, insani yaşamın güvencesizliğinin altını çizen bir kavramdır. Öyle ki ölümden tanrılara, siyasal güçten yabancılara ve hatta bilinmeyen her türlü şeye karşı korku duyulur (Podunavaz, 2002). Modern çağda insanı çepeçevre kuşatarak adeta ayrı bir dünya haline gelen korku, beraberinde akli tutsak alan bir duyguya dönüşür. Çünkü o, eskiden olduğu gibi belirli bir zaman dilimi, sınırlı bir bölge ve tanımlanabilir olaylarla (savaşlar, kıtlıklar ve salgın hastalıklar vb.) ilgili bir fenomen değildir. Bireyi ciddi anlamda stres dolu bir klostrofobiye mahkûm eden dünya, bulaşıcı borsa krizleri, maskeli terörizm, yaygın bulaşıcı hastalıklar gibi korku kaynaklarıyla çok daha sınırlı, doymuş ve küçülmüş bir haldedir. Bir anlamda panik hali etrafımızı sararken, dünya, korkunun ta kendisi olup çıkmıştır (Virilio, 2012: 14). İnsan doğasındaki bu en büyük zaaf olan korkuyu kontrol etmek ve yönetmek ise, siyasal iktidara, varoluşunu meşrulaştırma ve sürekli kılma gücü verir (Çetin, 2012: 77). Egemen lehine sonuç üreten bir siyasete yol açan korku halinde, bazı kimlikler *ötekiliğe* mahkûm edilerek *bizliği* oluşturan iç gruptan dışlanır. Böylece öteki, “*bizde var olan tüm gizil korkuların öznesi*” (Yanıkaya, 2009: 27) haline gelir. O nedenle *biz* ve *öteki*, basitçe iki farklı insan topluluğuna işaret etmez, “bütünüyle farklı iki tutum arasındaki, duygusal bağlanma ve antipati, güven ve kuşku, güvenlik ve korku, işbirliği ve çekişme arasındaki ayrımı temsil eder” (Bauman, 2006: 51). Böylesi bir ayrım sonrasında gerek iç gerekse dış grup kendi içinde homojenleştirilerek, *biz* ve *öteki* arasına abartılı bir mesafe ve farklılık konulur. Korkuyu tetikleyecek bir *ötekilik* söz konusu olmasa bile, bizatihi korkunun kendisi potansiyel bir tehdit nedenidir (Massumi, 2005: 41). Zira aslonan, korkunun yaratacağı tehdit algısıdır. *Ötekinin*, tehdit algısı üzerinden kavranışı bütünüyle kurgusal olduğundan, korku tamamıyla gerçeklikten kopuk biçimde icat edilebileceği gibi, gerçeklik abartılarak ya da sadece belli bir yönü ön plana çıkartılarak da üretilebilir (Žižek, 1996: 68). *Ötekiliğe* hapsedilen farklı gruplar, bu yönüyle, iktidarın

toplum katında denetim ve kontrol ilişkisini sağlam bir biçimde kurabilmesi için elzemdir. Çünkü *öteki*; günah keçisi kılınacak, dışlanacak, şeytanlaştırılacak, insandışılaştırılacak ve türlü kötülükler ile korkunun kaynağına yerleştirilecek olan kimliğin taşıyıcısıdır.

Öteki ile birlikte anılan *kötülük* genelde mutlaklaştırılıp *özcü* bir kavrayışla okunduğu için, aktörler de bunun sonucunda *mutlak iyi* ve *kötü* kategorilerine hapsedilir. Korkuyu üreten iktidar ise kendini, “mutlak kötülükler” ve kötülere karşı, “toplumun koruyucusu ve yöneticisi” (Çetin, 2012: 31) olarak betimler. Başka bir deyişle egemen, kendi iktidarına süreklilik kazandıracak olan tehlike, korku ve tehditleri *ötekine duyulan* korku üzerine inşa eder. Böylece mutlak iyi(lik) ve kötü(lük) üzerinden kimliklendirilen gruplar arasında bir karşılaştırmaya gidilerek, *iyilikle* hemhal kılınan ve *bizliği* gösteren iç grubun, aşağı konuma yerleştirilen *öteki* karşısındaki üst(ün)lüğünü iddia etmek mümkün olabilecektir. Haz yaratıcı bir eylem olarak “başkalarını alçaltırken kendimizi yükselt”mek ve mutlaklaştırarak ele almak “değerleri bakımından farklı, iki karşıt türün varlığının doğal ve kaçınılmaz olduğu”nu varsayar. “İyi olan neyse, kötüyle karşılaştırılmak için vardır” (Canetti, 2006: 299-300). Fakat neyin iyi neyin kötü olduğuna egemen karar verir.

Korku, günümüz toplumsal yapılanmalarında (gettoları, etrafı çevrili güvenli siteleri, cemaatçi yapıları ile) kendi nefret kültürünü de yaratır. Çünkü onun, ırkçılık ve *öteki*yi reddetmeyle doğrudan bir ilişkisi bulunur ve her zaman *ötekini* dışlamak/kovmak için bir gerekçe vardır (Virilio, 2012: 58). O nedenle egemenin izleyeceği korku siyaseti, iç ve dış düşman korkusu dolayısıyla sürekliliği olan bir komplo ve teyakkuz hali yaratır. Toplum, korku dolayısıyla neye karşı müteyakkız olması gerektiğini bilir. Çünkü korku, kültürel olarak çocukluk çağından itibaren öğrenilir ve korku nesnesi olarak kurgulananların da etkisiz kılınması gerektiği düşüncesi içselleştirilir. Korku nesnesi olarak tanımlanan kimliklerse, baskıcı-ayrımcı bir iktidar işleyişinin alanı haline gelir. Korku kurgusu, siyasal söylemin olağan bir parçası kılındıkça, iktidar alanı da o nispette korkunun kaynağına yerleştirilenler üzerinden tanımlanır (Aktay, 2011: 10). Fakat iktidar adına “kurucu, koruyucu, düzenleyici, motive edici, biçimlendirici ve meşrulaştırıcı bir işlev”e dönüşen korku siyaseti, beraberinde siyasetin içinin boşaltılmasına (Çetin, 2012: 74) da vesile olur. Çünkü iktidar dolayısıyla kurgulanan korku, bir yandan kendilerinden korkulanlara karşı gizem, müphemlik ve kaygı halini artırırken, diğer yandan bunu bastırması ve yok etmesi gereken egemenin iktidar gücünü baskınlaştırır (Aktay, 2011: 11). Kısacası toplum, korkunun inşasıyla birlikte koruyucu ve kurtarıcılara muhtaç bırakılır. Çünkü böylesi bir korku, toplumsal yapıdaki temel çelişkilerin üzerini örten, türlü sorunların çözümlerini erteleyen ya da çok daha büyük sorunlar olduğu yanılgısı üretebilen söylemsel bir araçtır (Kerestecioğlu, 2014: 35).

Ötekilik hali tam da bu noktada korku ile doğrudan ilişkilidir. Zira *öteki*, bir “haşere” gibidir; “derinlere kök salan korkuları, nefret ve tiksintileri” (Bauman, 2003: 68) harekete geçirendir. Bilhassa şeytansılaştırılan *ötekiden* gelebilecek saldırı veya tehdit algısı/kuşkusu, aslında korku ve endişe temelinde *bizi* bir arada tutmak adına son derece işlevseldir. Kurgusal olarak yeniden canlandırılan korku, sübjektif içeriği bağlamında bir yaşam biçimine dönüşür (Massumi, 2005: 41). Üstelik bu kurgusallıkta *gelecek*, etkili bir söylem ile doğrudan *bugüne* bağlanır, bugünün içine taşınır (Massumi, 2005: 36). *Bugün* ise ancak *geçmiş* dolayısıyla anlaşılandırılır. Çünkü korkunun yaratacağı duygular algıları kuşattığında, o algılar bütünüyle bellekte içselleştirilir. Böylece geçmişteki olayları/anıları hatırlatıcı anlatı, kendi öznel kayıtlarının açtığı yolda ilerleyerek kendine hedefler tayin eder. Anlatıya yüklenecek dalgalı bir duygusal içerik bu nedenle elzemdir (Massumi, 2005: 38-39). Kısacası *geçmiş* ile *gelecek* arasındaki rabıta, *bugünün* açık ve ciddi bir tehdit altında yaşanıldığına dair kurgu üzerine inşa edilir. Sonuç, korku siyasetinin pervasız biçimde uygulanmasıyla, politik açıdan güç istencinin giderek somutlaşmasıdır. Aslında siyasal düzen, aktif ve pasif korkuların zaman içerisinde insani ve medeni bir hal almasıyla şekillenmiştir. Fakat düzen kavramı, egemenin zihninde, meşruiyetin tanımlanmış ve kabul edilmiş ilkeleri çerçevesinde bu korkuları koruya gelmiştir. Kaldı ki meşruiyet ilkelerinin gerçek doğası da, iktidar ile toplum arasında var olan gizemli ve karşılıklı korkuyu def etmek üzerine kuruludur (Podunavaz, 2002). Böylesi bir korkunun kurgulanabilmesi için ise tehdit algısının üretimi kaçınılmazdır. Fakat tehdit elle tutulur somut bir karşılığa sahip olmak zorunda değildir, hatta bütünüyle sanaldır da (Massumi, 2005: 36). Bu, Hobbes’un, devletin doğasının korku üzerine kurulu olması gerektiğini içeren argümantasyonu anlamamızı kolaylaştıracak bir noktadır. Diğer bir deyişle korku, yanlış ve dehşetli bir gerçeklik dayatan kamu gücüne dönüştüğünde *devletin* varlığını düşünmek kaçınılmaz hale gelir (Virilio, 2012: 17). Ancak devletin bir tür korku hükümlerliği kurabilmesi için de korku boşluğu/uzamı yaratabilmesi gerekir (Massumi, 1993: 18). Eğer devlet, aynı anda bütün insanları tehdit ve korku algısı altında tutamaz ise bir kaos/savaş hali söz konusu olacaktır. Terör ya da geniş tabanlı sosyal hareketleri güvenlik zaafiyeti üzerinden okuyan modern devletin, güvenlikçi bir dil geliştirmesini ve yaşanan an’ın/mekan’ın son derece güvensiz bir yer olduğu mesajını sürekli olarak yenilemesini bu bağlamda değerlendirmek olasıdır. Bu mesajın yerleşik bir imgeye dönüşmesi nispetinde, korku ve güvensizliğin kalıcı ve kapsayıcı bir koda dönüşeceği; bu koşullarda izlenen korku siyasetinin ise siyasal sorunlara siyasal alan ve siyasal olan dışında çözümler üreteceği beklenebilir.

Korku siyaseti aynı zamanda, hemen her şeyi müphemliğe tahvil edeceğinden kimin dost kimin düşman olduğu kesin olarak ayırt edilemez.

Özellikle dost bildiklerimizin bir anda düşman kimliğiyle belirme ihtimali rahatsız edici bir toplum psikolojisi yaratır ve siyasal sistemdeki güven ilişkisini yaralar. Böylesi bir toplumsal haleti ruhiye, siyasal alanın bütünüyle savaş alanı olarak kavranmasını kolaylaştırıcı rol oynayacaktır. Çünkü korkunun kaynağı olarak kodlanan *öteki/düşman*, tüm sistemi tehdit eden bir aktör olarak anlandırıldığı için, egemen söylem tarafından “kötülenir, lanetlenir ve marjinalleştirilir”. Bu çerçevede ötekileştirilenlere isnat edilen ve kötülükle özdeşleştirilen kimlik, *ötekiyi* inşa edenleri “kendilerini, saf olarak değerlendirebilecekleri bir konuma” (Goffman, 2014: 189) yerleştirir. Kurgusal olarak üretilen yoğun ve yaygın tehdit/tehlike korkusu aynı zamanda iktidarın “temel haklar ve özgürlükler konusundaki sınırlama ve kısıtlamalarına meşruiyet kazandırmak ve kendi beceriksizlikleri ile doğan kötülükleri ve olumsuzlukları mazur göstermek” adına da işlevseldir (Çetin, 2012: 31). Böylece korku hali hem güç kullanımını meşrulaştırır, hem de ortaya çıkan kaosu daha da büyütür, korkuyu insanları itaate zorlayan bir tür terbiye aracına dönüştürür.

1. Türkiye'nin Karabasanı Korkular

Günümüz Türk siyasal kültüründe ötekiliğe hapsedilen kimliklerin üretim süreci yeni ulus-devletin kuruluş süreciyle birlikte işlemeye başlamıştır. İmparatorluğun dağılmasının yarattığı travma ile birlikte erken cumhuriyet evresinde *Kürt* etnisitesi ve *irtica*, iki büyük korku kaynağı olarak kurgulanmıştır. Bu iki korku kaynağı bir yandan rejimin türdeş ve homojen toplum kavrayışına tezatlık oluştururken, diğer yandan rejimin beslendiği pozitivist ilerleme ve düzen mantığına karşı bir tür kaos gösterenleridir. O nedenle kurucu söyleme karşı geliştirilen her türlü alternatif düşünce ve eleştiri bölücülük, bozgunculuk ve hainlik türü damgalarla ötekileştirilerek meşruiyet alanı dışına itilmiştir. Ancak soğuk savaş yılları ile birlikte hem dünya hem de Türkiye için yeni bir korku kaynağı belirir: *komünizm*.

Komünizm, Türkiye'nin sağ ve sol ideolojilerle tanışmaya başladığı 1960'lı yılların ortalarından itibaren daha somut ve görünür bir tehdit olarak algılanacaktır. Bayar'ın “*bu kış komünizm gelecek*” sözü, tehdit ve korku halini sembolize etmesi açısından oldukça anlamlıdır. 1980 sonrasında ise korku hali *bölücülük*, *irtica*, *ekonomik* ve *politik* krizler temelinde üretilmeye devam etmiştir. Doğu Bloku'nun dağılmasıyla derin ideolojik ayrılık ve çatışmaların sonu gelmemiş, aksine kültürel temelde işleyen ötekileştirme süreciyle çok daha derin ayrılıklar ve çatışma ortamları deneyimlenmiştir. Bilhassa kültürel temelde işleyen ötekileştirme süreci, siyasal ve toplumsal iktidar odakları arasındaki çatışmalara farklı bir boyut kazandırmıştır. Kısacası erken cumhuriyet evresinden itibaren üretilen tehdit ve korku söylemleri, devlet

iktidarına hem süreklilik sağlamış hem de onu pekiştirmiştir. Kesintisiz takip edilegelen korku siyasetinin ardında ise *komplo* teorileri ile *dış mihraklar* retorijği eksik olmamıştır. Bu nokta tam da Erdoğan'ın 30 Mart yerel seçimler sürecinde iktidar ile muhalefet, iktidar ile Cemaat ya da *eski* ve *yeni Türkiye* karşılaştırmalarının gerekçesini oluşturmaktadır. *İyiliği* bütünüyle (AKP) iktidar(*ın*)a ve *yeni Türkiye*'ye mal eden söylem aracılığıyla *devlet*, bir kaleye -millet ve onun iradesini *ötek*inden kaynaklı korkulardan koruyan bir kaleye-dönüştürülmüştür.

Fakat 30 Mart seçimleri sürecinde izlenen korku siyasetinde -stratejik olmasa da içerik itibariyle- bir farklılaşmaya tanık olunmuştur. Korkunun nesnesi ve tehdit kaynağı, (iktidarın nazarında) içimizde olan, hemhal olduğumuz, kendimizden bildiğimiz, inanç itibariyle *biz 'mazlumlarla'* aynı kökten beslenen bir aktördür: *paralel yapı* ve o yapının uzantısı diğer *muhalif partiler*. Bu nedenle 30 Mart seçimleri, AKP'nin, Gülen Cemaati başta olmak üzere “yolsuzluk iddialarını ciddiye alan herkesi, tüm muhalefet partilerini en ağır sıfatlarla düşmanlaştırarak AKP'li seçmen kitlesine millet asabiyesi ile tavır almaya ve bunu bir *İstiklal Savaşı* verircesine yapmaya teşvik ve tahrik etmeye dayalı” (Laçiner, 2014a: 7) bir süreç olarak geride bırakılmıştır. Siyasetin seçimler özelinde *savaş* olarak kavranışı, en büyük meşruiyet aracının korku olduğunu gösterir. Çünkü hem siyasetin hem de savaşın ortak noktası “korku üretmek ve yönetmek”tir (Çetin, 2012: 93). Bu bağlamda AKP iktidarı, kendi dışında kalan bütün muhalifleri düşman olarak kodlamış ve her ne suretle olursa olsun, yok edilmesi gereken tehdit ve tehlike unsurları olarak anlamlandırmıştır. Böylesi bir anlamın meşrulaştırılmasında ise tehdit üreten “tehlikeli kötülük ittifakı”nın (Türk, 2014: 10-11) hedefinin basitçe iktidar partisi ve onun aktörleri değil, güçlü *Türkiye'nin AKP ile birlikte yükselişini engellemek* olduğu iddia edilmiştir. Böylesi bir korku stratejisi ile müteyakkız kılınan seçmen itaate; Erdoğan'ın söylemlerini sorgulamaksızın içselleştirmeye; yolsuzluk-rüşvet iddialarına basitçe *komplo* gözüyle bakmaya; dikkatlerin Cemaat/paralel örgüt yapılanmasına odaklanmasına; üstelik onlara karşı büyük bir kin ve hınç duygusu geliştirmeye hazır hale getirilmiştir.

Korku siyasetini tatbik eden AKP'nin, 30 Mart seçimleri öncesinde deneyimlediği iki önemli kriz vardır: Gezi direnişi ve 17-25 Aralık soruşturmaları. Her iki kriz de -iktidar açısından- *düşman* kavrayışını büyük ölçüde şekillendirme gücüne sahiptir. Düşman, muhalefet partilerinden İstanbul sermayesine, cemaatten dış mihraklara ve faiz lobisine, üniversitelerden medyaya uzanan ve “millet iradesine kastetmek isteyen” son derece “büyük ve korkunç bir koalisyon” oluşturmaktadır. Bu anlamda Erdoğan, Schmittyen bir tavırla ve Türk siyasal kültürüne yabancı olmayacak biçimde “kendinden görmediği herkesi” (Türk, 2014: 11) *iç* ya da *dış* düşman ilan etmiş ve seçim, basitçe bir demokrasi sınavı olmanın ötesinde düşmanları etkisiz kılmak/yok

etmek üzere bir tür ‘*İstiklal Savaşı*’ olarak kutsanmıştır. 30 Mart’ın bir tür ölüm kalım savaşı olarak algılanması miting konuşmalarında ‘Türkiye düşmanları, maşalar, içerdeki yandaşlar, kuklalar, ihanet/hainlik, komplo, şantaj, kirli ittifak, şer ittifakı, fitne şebekesi, haşhaşiler’ türü ifadelerin sıklıkla kullanımını getirmiştir. Bu anlamda Erdoğan, sıradan bir lider değil, adeta halkını *ihanet çetelerine* karşı uyarın ve aydınlatan bir komutandır. Korku siyaseti izleyecek olan iktidarın, korkuyu yaratan bir kaynak göstermesi ve o kaynağı damgalayarak tehdit unsuru olarak tanımlaması elzemdir. Kaldı ki Türk siyasal kültüründe erken cumhuriyet yıllarından bugüne, *ihanet* ve *bölücülük* siyasal mücadelede en güçlü ötekileştirici damga olmuştur. 30 Mart seçimleri sürecinde de gerek iktidar partisinin bütün bir muhalefete, gerekse muhalefet partileri ve Cemaat’in iktidara karşı kullandığı dil, yoğun biçimde *ihanet* retorikği üzerinden şekillenmiştir. Seçimler bu anlamda “ihanet yaftasını yapıştırmakta acele eden”in “rakibine karşı büyük ama haksız bir üstünlük” sağladığı yarışa sahne olmuş, “herkes diğerdinden önce bu haksız kozu kullanmak” (Aktay, 2011: 108) için hızla hareket etmiştir.

Egemen, meşruiyet krizini korku aracılığıyla aşmak istediğinde, gündemdeki diğerd bütün meselelerin korkudan ve korkunun bertaraf edilmesi için alınan önlem ve tedbirlerden sonra gelmesi gerektiğine dair sağduyu üretmek mecburiyetindedir. Ötekiliğe/ötekilere ilişkin damga ve tanımlama süreci de yaratacağı korkular aracılığıyla, siyasal ve toplumsal düzende var olan pek çok eşitsiz, hukuksuz, adaletsiz kararı/politikayı geçici olarak ileri bir tarihe öteleme olanağı sunar. Böylece düşman kategorisine hapsedilen kimlikler, siyasal mücadeleyi temellendiren korku nesnesine dönüşür. Erdoğan o nedenle mitinglerde düşmanın hedefini ‘toplumsal ve siyasal düzen’ olarak işaret etmiş, korku siyaseti aracılığıyla bir tür kaos hali yaratılmaya çalışılmıştır. Mitingin yapıldığı şehre ve gündemdeki kriz(ler)e bağlı olarak kullanılan semboller, imajlar, metaforlar, imgeler de *uygun* dost ve düşman yaratacak biçimde seferber edilmiştir. Bu çerçevede Erdoğan seçim sürecinde, gerçeğin yerine onun suretini koymaya gayret eden bir tür egemen söylem yaratıcısına benzetilebilir. Egemen söylem, “modern iktidarın kendini kurma, güçlendirme ve tartışılmaz kılma” araçlarından en önemlisidir.” Zira egemen söylem, tüm toplumsal kategorileri kendi değerleriyle bezeyerek “normal’i tanımlar ve egemenlik durumunu korumak için bu *normali* saldırgan biçimde ve durmaksızın savunur” (Çınar, 2013: 138). Bu nedenle *ötekinin* farklı olarak damgalandığı ve düşmana dönüştürüldüğü bir ortamda, “farklılığı anlamak için farklı olana değil” onu farklılığa hapseden “olağan olana” (Goffman, 2014: 180) bakmak gerekir.

Korku ve siyaset arasındaki bu genel saptamaların pratiğe nasıl yansıtıldığını incelemek üzere bu makalede, 30 Mart yerel seçim süreci örnek olay olarak alınmıştır. İktidar ve muhalefet arasındaki ilişkinin korku siyaseti

bağlamında nasıl dönüştüğünü tartışabilmek adına çalışma, AKP lideri Erdoğan'ın seçim konuşmaları ile sınırlandırılmıştır. Bu doğrultuda Erdoğan'ın 19 Şubat'ta AKP'nin seçim beyannamesinin tanıtım toplantısında yaptığı konuşma ve 30 Mart akşamı gerçekleştirdiği balkon konuşması ile altmışaltı il/ilçe miting konuşması¹, tematik olarak analiz edilmiştir.

2. Düşmanın Çokluk Üzerinden Tekliği ya da Ortaklığı

Yerel seçimler sürecinde Erdoğan ve AKP nazarında her türlü muhalefet, basitçe iktidar karşıtlığı şeklinde değil, Türkiye'nin büyümesini istemeyen yabancı güçlerin maşası olan grupların *ihanet* hali ile darbe planı yapan grupların *demokrasi karşıtlığı* üzerinden kavranmıştır.² Düşmanlaştırıcı söylemde ortaya çıkan ihanet ve demokrasi karşıtlığı, farklı ideolojilere, partilere, örgütlenmelere, kimliklere sahip olan sayısız düşmanı ortak hale getirir. Çünkü *ihanet hali*, Erdoğan'ın *Rabia* işaretiyle sembolize ettiği ve AKP'nin beslendiği milliyetçi söylemin vazgeçilmez retoriği olan (*tek*) 'devlet, vatan, millet ve bayrak' unsurlarına karşı tehdidin ne kadar ciddi boyutlarda olduğunu vurgular. *Demokrasi karşıtlığı* ise *eski Türkiye*'yi dönüştürerek ülkenin gelişmesini, büyümesini, saygın bir pozisyona erişmesini sağlayan AKP hükümeti özelinde, demokratik süreci ve sivil iktidarı, demokratik ve meşru olmayan yollarla devirmeye çalışan bir hareketin ne kadar ciddi ve tehditkâr olduğuna işaret eder. Dolayısıyla farklı niteliği haiz olan sayısız muhalefeti ortaklaştırarak düşman kılan şey, Erdoğan ve onun iktidarına yönelik muhalefeti 'devlet ve millete düşmanlık etmek' üzerinden yorumlayan iktidar söylemidir. Bu nedenle ötekiliğe hapsedilerek *bizlik* halinin dışına atılan düşmanın "yalnız fikirleri ve eylemleri yanlış değil aynı zamanda niyetleri de kötü, zararlı, haince ve düşmancadır" (Çetin, 2012: 345). Erdoğan, böylesi bir kavrayışa bağlı olarak seçim süreci boyunca meydanlarda, "istenmeyen" ve "saf dışı bırakılması hedeflenen" bütün muhalif unsurları, aralarında "izah edilebilir bir bağ olup olmadığına bakılmaksızın aynı iç düşman kategorisi"ne (Öztan, 2014: 77) dahil etmiştir. Kütahya mitinginde "30 Mart'ta sandığa

¹Altmışaltı mitingin on tanesi İstanbul ve Ankara'ya bağlı ilçeler olup, diğer elli altısı ise il düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Seçim beyannamesi tanıtım toplantısı ve balkon konuşması da dahil olmak üzere Erdoğan'ın bütün konuşmalarına, tam metin erişim imkanı sunan akparti.org.tr adresinden ulaşılmıştır.

²AKP iktidarının bütün muhalefeti, *darbeci* ve *yabancı güçlerin ülke içindeki uzantıları* olarak kavrayışının, erken cumhuriyet evresinde kurucu ideolojiye yönelen her türlü eleştirinin *cumhuriyet* retoriği üzerinden "karşı devrim" temelinde anlamlandırılmasıyla bir benzerlik taşıdığı belirtilmelidir.

giderek bu statüko partilerine, bu paralel örgütlere, Türkiye düşmanlarının maşası haline gelmiş bu kuklalara cevabı siz vereceksiniz” sözleri; Isparta mitinginde “paralel yapının kuklası olmuş CHP’ye değil, paralel yapının oyuncuğu olmuş MHP’ye değil, AK Parti mührü basmaya var mıyız?” seslenişi; Adıyaman mitinginde ise “Cebrail parti kursa desteklemem diyen zat, şu anda CHP’yi destekliyor, CHP’ye istikamet çiziyor... CHP’nin olmadığı yerde de MHP’yi destekliyor. Al birini vur öbürüne, farkı var mı?” sorusu, bütün bir muhalefeti tek ve ortak hareket eden homojen bir düşman gövdenin muhtelif parçaları olarak değerlendiren çıkışlarına birkaç örnektir. Böylesi tehditkâr ve tehlikeli düşman karşısında seçmene düşen görev, devlet ve devleti sembolize eden Erdoğan liderliğindeki iktidara/partiye sığınarak, uzlaşma ve dayanışma ağı yaratmaktır.

Örnek ifadelerden görüldüğü üzere Cemaat ve ona destek veren/destek alan muhalefet, hem ortak bir düşman ihtiyacını karşılamakta, hem de bütün düşman unsurların birbiriyle bağlantılı olduğu ve her türlü sorunun/krizin ardında mutlaka bu türden bir bağlantının yer aldığı düşüncesini üretmektedir (Türk, 2014: 249). 30 Mart seçimlerinde AKP kampanyasının ana omurgasını oluşturan ‘*düşmanın ortaklık hali*’ hususunda iki noktanın daha altı çizilmelidir. Birincisi, Türkiye’deki sağ geleneğin siyaseti kavrayışıyla ilgilidir: “*hasımlık ilişkisi*”. Sağ gelenek, kendisini “ideolojik duruşuyla değil, hasmının *antisi* olmasıyla” tanımlar ve bu nedenle “reaksiyoner” yanı ağır basar (Bora, 2014: 11). Seçimler boyunca Erdoğan, diğer muhalif partileri ve Cemaat’i hasımlık retoriği üzerinden *karşı(t) cepheye* yerleştirmiş ve üstelik bu *karşı(t)* cephe kendi içinde homojen bir bütün oluşturacak biçimde anlamlandırılmıştır. İkinci nokta ise *karşı(t)* cephenin homojen bir bütün oluşturduğu ve ortak hareket ettiği argümanı, *komple teorilerini* davet eder. Onlar ne kadar farklı kaynaklardan beslenseler de, ideolojik anlamda ne kadar ayrıksı olsalar da amaçları birdir: “kardeşlerim, bu saldırı sadece benim şahsıma yönelik bir saldırı değildir, benim aileme, benim arkadaşlarıma yönelik bir saldırı değildir, Hükümetimize yönelik bir saldırı değildir, bu saldırı, bakın altını çizerek söylüyorum, Türkiye Cumhuriyeti’ne, Türkiye’nin istiklaline, Türkiye’nin bağımsızlığına yapıyor” (Burdur) sözleri; “17 Aralık’ta Türkiye’nin yürüyüşünü durdurmak, Türkiye’yi engellemek, yavaşlatmak için bir komple devreye sokuldu. Piyasaları sarsmak istediler. Türkiye’nin milli kurumlarını, milli değerlerini, milli hedeflerini yok etmek istediler” (Denizli) iddiası veya “Türkiye’nin kutlu yürüyüşünü durdurmaya çalışıyorlar, büyüyen ekonomiyi geriletmeye çalışıyorlar, huzuru bozmaya çalışıyorlar” (Mardin) ifadeleri düşmanın birlikteliğini örneklendirmektedir. Dolayısıyla ülke ve milletin yükselişini çekemeyenler yani komple ile suçlananlar, “fitraten kötü oldukları...maddi çıkarları olduğu veya aldatıldıkları için orada” bulunmaktadır. Erdoğan’ın komplocu bir zihniyet üzerine inşa edilen bu

sözleri, “gerçekten olan bir şeyleri açıklamak için değil, belirli bir toplum imajını bütünleştirmek” için stratejik araçtır. Çünkü komplocu zihniyetin mantığı “anlamak için değil, bertaraf etmek için ifşa” (Yıldırım, 2014: 53) etme üzerine kuruludur.

Muhalefeti tekleştiren söylem, liderler üzerinden üretilen aşağılayıcı betimlemelerle desteklenmiştir. Gülen, Kılıçdaroğlu ve Bahçeli’yi kapsayan ‘*üç kafadar*’ metaforu, tam da bu nitelikte bir stratejik üretilimdir. Denizli, Muğla, Adıyaman, Kırıkkale, Malatya, Urfa, Beylikdüzü, Mersin, Bingöl, Bitlis, Büyükçekmece, Ağrı, Osmaniye ve Niğde mitinglerinde sıklıkla zikredilen *üç kafadar* metaforuna dayalı birkaç örnek: “Bunlar üç kafadar. CHP Genel Müdürü, MHP Genel Başkanı, bir de Pensilvanyalı zat karıştı, ortak oldular, kafa kafaya verdiler, Türkiye Cumhuriyeti hükümetine hücum ettiler” (Muğla); “Biliyorsunuz, CHP’yle MHP ruh ikiziydi...şimdi bunlara bir de Pensilvanya eklendi...Bu üç kafadara üç koyun verin kaybedip gelirler...şimdi bir de kendilerini kaset işine, montaj işine verdiler, oradan bir şey kazanacaklar” (Niğde); “üç kafadar bir araya geldiler ve sokakları kendilerine göre hareketlendirecekler” (Osmaniye); “...üç kafadarlara karşı millet var” (Büyükçekmece); “üç kafadar, CHP, MHP, Pensilvanya. Türkiye’ye karşı, devlete karşı yapılan bir saldırı var ve bunlar da buna payendelik yapıyorlar” (Bitlis); “bunlar üç kafadar, çünkü iktidarı millettten alıp eskiden olduğu gibi seçkinlere teslim etmek istiyorlar, eskiden olduğu gibi Türkiye’yi holdingler yönetsin, bir kısım medya yönetsin, faiz lobisi, vaiz lobisi, kan lobisi, rant lobisi yönetsin diye mücadele ediyorlar” (Mersin).

Zonguldak mitingindeki şu satırlar ise, düşman kategorisine yerleştirilen muhalefetin hem ne kadar çok sayıda, hem birbirlerinden ne kadar farklı olduklarına, hem de neden seçimin *rekabet* değil de *savaş* retoriği üzerinden kavranması gerektiğine ışık tutar: “Kardeşlerim, bize kimlerin taarruz ettiğine lütfen dikkat edin, karşımızda oluşan ittifaka dikkat edin, bu ittifakın içinde kimlerin olduğuna dikkat edin. Nasıl bir istiklal mücadelesi içinde olduğumuzu da net göreceksiniz. Kim var bu ittifakta? CHP, MHP, BDP, Pensilvanya, malum medya, işverenler, eli kanlı terör örgütleri, hepsi buraya destek veriyor, faiz lobileri, kan lobileri, Türkiye düşmanı çevreler bu ittifaka destek veriyor. Türkiye’nin güçlenmesinden, ekonominin büyümesinden, huzurun, kardeşliğin artmasından rahatsız olan kim varsa bu ittifaka destek veriyor”. Düşmanın, çok sayıda olmasına karşın müphemliği yani herkesin düşman olabileceği gibi düşman bildiklerimin de dost olma ihtimali, düşmanla ilişkilendirilen korku siyasetinin bir gereğidir. Farklı bir deyişle korku, toplum katında ancak müphemliklerin gölgesinde içselleştirilebilir ve sürekli kılınabilir (Çetin, 2012: 296). O nedenle Erdoğan hemen her mitinge, hazzetmediği düşmanları ve onların *kötülüklerini* anlatarak başlar. Akbaş’ın (2014: 27) tabiriyle “sevgi sözleri(ni) hep en sona” bırakır. Bu yönüyle Erdoğan, hem kendini seven ve

iktidarını destekleyen *hayran* kitleye, hem de tüm kötülükleri üzerine aktaracağı bir düşmana (İlhan, 2013: 105) aynı anda ihtiyaç duyan lider görüntüsü çizer. Gezi direnişi ve 17-25 Aralık soruşturmaları türü krizlerde olduğu gibi başa gelen her felaketi bir başkasının suçu olarak (Campbell, 2013: 19) kurgulamak ve günah keçisi yaratmak, aslında korku siyasetinin gerekliliklerindedir. Felaketlerden sorumlu tutulacak suçlu yaratmak, muhaliflerin düşmanlaştırılmasını, bu sayede onların insandışılaştırılmasını ve şeytanlaştırılmasını beraberinde getirir.

Cemaat başta olmak üzere neredeyse bütün muhalefetin düşmana dönüştürülmesi, Türk sağ geleneğindeki anti-komünist stratejiye de yabancı değildir. Nasıl ki komünizm “suçlu, düşman, kötü addedilen bir şey” olarak değerlendirilmişse ve “kökü kurutulması gereken bir fesat” (Bora, 2014: 14) olarak kavranmışsa; yargı ve emniyeti ele geçirdiği, türlü devlet sırlarını dinleyip yabancılara sattığı iddia edilen Cemaate karşı yapılan da benzer bir anti-komünist mücadele taktiğiyle hücumdur aslında. Bu anlamda AKP iktidarının bütünüyle devletçi reflekslerle donanıp, içinden çıktığı çevreden koştığı ve mücadele ettiği Kemalist devletçi seçkinlerin dilini tersinden yakaladığı söylenebilir. Anti-komünist strateji, muhalif unsurları düşmanlaştırmak ve gündemi meşgul eden krizi derinleştirmek adına da işlevseldir. Çünkü kriz ne kadar ciddiye yenilen aktör de o kadar önemli (Campbell, 2013: 20) veya tehlikeli bir varlığa dönüşür. Cadı avı kabilinden düşman yaratma stratejisinde, 17-25 Aralık soruşturmalarının faili olduğu iddia edilen Cemaat, bu süreçte en önemli sembol hedefidir. Propagandatîf stratejilerle rakibi şeytanlaştırmak, her türlü olumsuzluğun yükleneceği bir sorumlu yaratmaya hizmet etmekle kalmamakta; fakat aynı zamanda günah keçisi kılınan cemaat türü rakiplerin düşmanlaştırılarak “itibarını tamamen bitir”mek ve “otoriteyle bir daha mücadeleye girmesinin” önünü kesmek de mümkün kılınmaktadır (Campbell, 2013: 120). Günah keçisi yaratmak adına kullanılan sıfatların itibarsızlaştırıcı etkisi ne kadar kapsamlı olursa, bu sıfatlar o ölçüde birer *damgay*a dönüşecek ve onlara karşı neden müteyakkız olmak gerektiği anlatılabilecektir. Her türlü başarısızlık ve kifayetsizlik de itibarsızlaştırıcı retoriklere eşlik eder. İşte birkaç örnek:

“Belediyecilikte bu CHP, MHP bunlar bu işten anlamazlar” (Maltepe); “Türkiye bunlara emanet edilmez, ne CHP’ye, ne MHP’ye, ne BDP’ye, bırakın Türkiye’yi şehirler dahi emanet edilmez” (Karabük); “Bu CHP, bu MHP, bu Pensilvanya Suriye’de zalim Esad’ın avukatı, Mısır’da Sisi’nin avukatı, 28 Şubatçılar’ın avukatı, DHKP-C gibi eli kanlı terör örgütlerinin avukatı, twitter gibi Türkiye’nin kanunlarını tanımayan, Türkiye’ye üçüncü dünya ülkesi muamelesi yapan şirketlerin avukatı; ama bir tek Türkiye’nin avukatı değiller” (Karabük); “MHP şu anda okyanus ötesinin dizinin dibine oturdu, onun müridi oldu. Okyanus ötesi kaset üretiyor, Bahçeli pazarlıyor. Okyanus ötesi montaj

yapıyor, Bahçeli tezgahında onu satıyor; Kılıçdaroğlu da aynısını yapıyor ha” (Karabük); “bakınız MHP iktidara geldi değil mi? 5 yıllığına geldi, 3,5 sene kaldı kaçıp gitti” (Karabük); “Ey MHP, ey Bahçeli; sen IMF’ye borçlandın...bize 23,5 milyar dolar borçla devretti” (Kastamonu); “Allah aşkına, MHP ile eli kanlı devlet düşmanı DHKP-C’nin biraraya geleceğini söyleseler inanır mıydınız? Artık inanın, zira biraraya geldiler, aynı safta...buluştular” (Aksaray); “...Ey Bahçeli, Gezici vandalları, anarşistleri, teröristleri, marjinal sol grupları savunmak sana mı kaldı?” (Yozgat); “İşte bu CHP 1940’larda Said-i Nursi’nin kitaplarını yasaklayan, Said-i Nursi’yi hapislere mahkum eden partidir” (Afyon); “...CHP ve MHP kendi iradesiyle hareket etmiyor...İradeleri yoktur, talimat alır, emir alır öyle hareket ederler” (Kütahya); “CHP’nin başındaki genel müdür, aslında bir kaset genel müdürüdür” (Balıkesir); “Bu CHP 27 Mayıs’ı hazırladı...Menderes’in asılmasına göz yumdu...12 Eylül’e giden zemini hazırladı...28 Şubat’ı var gücüyle destekledi...şimdi de bir kez daha 17 Aralık darbe girişiminde figüranlık yapıyor” (Balıkesir); “Ey CHP, diktatör senin içinde ya. Kim? İnönü” (Adıyaman); “Bu CHP’nin Genel Müdürü akşam başka, sabah başkadır. Bunlarda doğru konuşmak, dürüst konuşmak yoktur, takiyecidir, yalan bunda ganidir” (Kırklareli); “CHP sandıktan çıkamayacağını bilir, milletin teveccühünü kazanamayacağını bilir, işte böyle iftiralarla, ithamlarla, yalanlarla, dolanlarla, montajlarla işi idare ederler” (Eskişehir); “CHP çöp demektir...kirlilik demektir...yolsuzluk demektir...susuzluk demektir. Değerli kardeşlerim, bunlardan belediyeçilik olmaz” (İzmir); “bu CHP zihniyeti yıkımdır. Bu CHP zihniyeti ateştir. Bu CHP zihniyeti ortalığı karıştırmaktır” (İzmir); “CHP’nin gençliğine bak, elinde molotof, taş, sopa. Ortalığı terörize edenlerle beraber, öyle dolaşıyorlar. Bakıyorsun MHP gençliğine, aynen” (İzmir); “CHP zaten tarih boyunca dindarlara zulmetti, Bediüzzaman’ın dirisine, ölüsüne zulmetti, başörtülü kızlarımıza zulmetti” (Erzurum); “tek parti CHP zulmünün ne olduğunu en iyi alimler bilir, dedelerimiz bilir” (Kocaeli); “Biz 77 milyonun partisiyiz. CHP’yi söylememe gerek yok o da diyor ki, Ben kumsalların partisiyim” (Van).

İtibarsızlaştırıcı etkisiyle damga, iliştiirildiği kişiyi adeta insanlıktan çıkardığından (Goffman, 2014: 31-33), *öteki* hem varlık olarak aşağı bir konuma indirgenir, hem de onun varlığının temsil ettiği büyük tehlikeye vurgu yapılır. Düşmanlaştırılacak farklılıkları rasyonalize etmek gerektiği için, çoğu zaman “bir kusuru temel alarak, geniş bir kusur yelpazesini yakıştırma” (Goffman, 2014: 34) ve bu doğrultuda her türlü sıfatı yükleme tavrı ağır basar. Tıpkı Gülen, Kılıçdaroğlu ve Bahçeli’ye yakıştırılan damgalarda olduğu gibi: *evlat derdi olmayan* Gülen ve Bahçeli; “akşam başka, sabah başka” olan dolayısıyla “takiyye, yalan, iftira, fitne, fesat, hepsi”ni taşıyan, “helalden-haramdan anlamayan” Kılıçdaroğlu; “beceriksiz”, seçim sonuçları itibariyle

“hep üçüncü olan” Bahçeli; “fitneci, takiyyeci, yüreksiz, kasetçi, montajcı, Pensilvanyalı, milli irade hırsız, kâinatın imamı” vb. Gülen. Bu tür damgalar, siyasal mücadelede *ötekine* dair sorumluluk duyma yükümlülüğünü ortadan kaldırır. Oysa ötekine karşı sorumluluk duymak özne olmanın gereğidir. Siyasal aktörlerin *ötekilere* karşı sorumluluk duymadığı bir yapıda ise aslolan özneler değil liderlerdir. Diğer bir deyişle konuşan, planlayan, üreten, bilen, kazanan hep liderdir; diğerleri ise dinlemek, uymak, itaat etmek, desteklemek, içselleştirerek uygulamak ile mükellef kitleyi oluşturur.

Siyasal sistemdeki türlü sorunlardan kurtulmak adına kötü giden her şeyin sorumluluğunun birilerine yüklenmesi, *egemen olana özgü* bir stratejidir. AKP iktidarı da karşı karşıya kaldığı türlü krizlere, böylesi bir *yükleme* stratejisi üzerinden açıklama geliştirmekte, işler yolunda gitmediğinde “azınlık ve marjinal grupları” (Campbell, 2013: 15) ya da kim oldukları müphem olan dış güçleri hedef gösterecek şekilde komplo teorilerine sıklıkla müracaat etmektedir. Erdoğan’ın miting konuşmalarına göre *esersizlik* ve ‘*dikili bir ağacı olmama*’ CHP ve MHP’ye; *yolsuzluklar* Kılıçdaroğlu’nun SSK genel müdürlüğü dönemi ile SHP’li İSKİ’ye; her türlü ‘*yasak, yoksulluk, yolsuzluk, zulüm*’ üretimi ve *dine karşıtlık* CHP’ye aittir; *şantaj-ihanet-sızma-muhalefetin iradesini esir alma-huzuru bozma-ulusal güvenliği tehdit etme-gayri itikadi tavır* Cemaat’e; halka *hizmet anlayışına karşı oluş* Solcu’lara; *Türkiye’nin büyümesini engelleme* niyeti ise türlü lobilere (faiz, vaiz, kan, rant vb.) aittir. Yükleme stratejisi, mutlak iyi/kötü veya ezeli dost/düşman türü ayrımları temel alır. İyi/kötü ya da dost/düşman kartezyen ikiliklere hapsedildiğinde, tıpkı anti-komünist mücadele stratejisinde olduğu üzere, düşmanlaştırıcı ve hainleştirici kavrayış, husumeti, “politik alanın dışına” taşıyarak, hasım olanı “ancak cezai takibatın veya savaşın konusu olarak” düşünmeye başlar (Bora, 2014: 15). Örneğin *moskof* metaforu komünizmi/komünisti nasıl ki her türlü kötülüğün *mutlak* ve *tek* müsebbibi olarak kuruyor idiye; *Pensilvanya* ifadesi de 30 Mart sürecinde Gülen Cemaati’ne benzer bir kötülük göstereni işlevi yüklemiştir. Mutlak kötülük üzerine kurgulanmış düşman korkusu, aynı zamanda devletin şiddet temelli çözümlerini de meşrulaştırır. Böylece devlet, kendi histerisini topluma yayarak, tüm bu korku düzeni içerisinde sadece siyasal bir sınır değil aynı zamanda ahlaki bir sınır da inşa etmiş olur (Çetin, 2012: 324).

Toplum için ahlaki sınır/standart geliştirme (özellikle muhafazakâr yeni sağın) iktidar gücünü pekiştirici bir rol oynar. Zira toplum, kendisine sunulan ahlaki değerler dünyasını tehdit eden unsurlara karşı sürekli teyakkuzu ifade eden “ahlaki panik” içine sokulur. Ahlak temelli bir korku ve panik hali, kurulu değer sisteminin tehdit altında olduğu korkusunu yayarken; korku salan unsurları “halkın şeytanları” olarak tanımlar ve onlara karşı geniş ve ortak bir toplumsal tepki birliği yaratılır (Çetin, 2012: 46). Bu sayede “iyiliğin sınırları kesin olarak işaretlenir; bu sınırı geçen kötülerin, ...iyilerin arasında işi yoktur

ve bunlar yok edilmelidirler” (Canetti, 2006: 300). Çünkü bizi *biz* kılan ve *öteki*nden ayıran husus, ahlaki sınırların belirlediği yaşam tarzının tehlikede olduğu korkusudur. Balıkesir mitinginde “solcu, terörist ve ateist”in birbiriyle aynı kılınması ya da Cemaat’ın İslam ahlakına aykırı hareket eden *sapkın* bir örgüt olarak sunulması veya CHP’nin din karşıtlığı üzerinden anlamlandırılması böylesi bir korku haline uygun düşer. AKP, kendi tabanını bir arada tutmak ya da milliyetçi seçmen nezdinde bir tür çekim merkezi oluşturmak üzere bu korku stratejisini başarıyla uygulayabilmiştir. Üstelik korkunun somut ve nesnel bir karşılığa sahip olması da önemli değildir. Korku hali, “bir geçekliğin abartılması, bilinçli olarak belirli yönlerinin açığa çıkartılması” şeklinde ya da “gerçeklikten tamamen kopuk bir kurgu biçiminde” (Kerestecioğlu, 2014: 29) inşa edilebilir. Eğer düşmanın varlığı, grup içerisinde birliktelik/dayanışma üretebiliyorsa, düşman, toplumsal ve politik temelde bir işlev üstlenmiş demektir. Düşmanın varlığından daha önemli olan ise, düşman edinme ihtiyacının kaçınılmaz hale gelişidir. Düşman edinme hali ne kadar kaçınılmazlık üzerinden kavranırsa, statüko da o ölçüde kendini koruma refleksiyle hareket edecektir (Moses, 2010: 102).

Erdoğan’ın her türlü muhalif unsuru ortak bir düşman kategorisi altında bir araya getirmesinin en önemli stratejik ayağını kutuplaştırıcı dil kullanımı oluşturmaktadır.³ *Biz* ve *öteki* kategorileri öylesine dar ve keskin biçimde birbirinden ayrılmıştır ki, *bizi* sembolize eden Erdoğan’ın/AKP’nin seçimleri kazanması, “istikrarı, huzuru ve ekonomiyi hedef alan darbenin bertaraf edilmesi” ve aynı zamanda “yeni bir Türkiye için verilen savaşın kazanılması” anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle *yeni Türkiye*, türlü tehditler üreten *paralel yapı* başta olmak üzere (mitingün yapıldığı yere göre) CHP, MHP ve/ya BDP bertaraf edildikten sonra inşa edilebilecektir (Akbaş, 2014: 28). O nedenle Erdoğan, mitinglerde söz konusu tehditleri sayısız kere dillendirmiştir. Düşmanı betimleyen sıfat ve adlandırmalar arasında “sülük, Gezici vandallar,

³Erdoğan’ın faiz lobisinden, vesayetçi bürokrasiye, Gezi’cilerden bir kısım medyaya, Pensilvanya’dan eski Türkiye’nin aktörlerine kadar tüm rakiplerini düşman olarak kodlama eğiliminin temel saikleri, onun içinde yetiştiği siyasal sosyalleşme ortamlarında aranmalıdır. Siyasal tercihleri, gençlik yıllarından itibaren sağ gelenek içinde, özellikle de MTTB türü yapılar içinde şekillenen Erdoğan, Türk sağının “rakibini düşmanlaştırma eğilimli düşünsel iklimi”ni (Türk, 2014: 19) yoğun olarak teneffüs etmiştir. MTTB türü örgütler soğuk savaş yıllarında anti-komünist mücadelenin dil ve zihniyeti ile gençlerin siyasal sosyalleşmesini tamamlayan yapılardır. O nedenle Erdoğan’ın siyaseti kavrayış tarzı ve üslubu hem soğuk savaş koşullarındaki mücadele stratejisinden, hem de o kültürün önemli bir ayağını oluşturan siyasal İslam’dan önemli ölçüde beslenmiştir. Bilhassa protesto hareketlerine, sokak gösterilerine, öğrenci ve sendikalar başta olmak üzere tüm muhaliflere, farklı inanç gruplarına ve siyasal yelpazenin solunda yer alanlara karşı insandışılaştırıcı ve şeytanlaştırıcı dil, bu bahsettiğim işleme koşullarının bir ürünü olsa gerektir.

omurgasızlar, ihanet şebekesi, haşhaşi, milli irade hırsızları, kaset müdürü, çocuksuzluk, paralelin kuklaları, eski Türkiye'nin aktörleri, kirli/şer ittifakı, darbeci, virüs, fitne şebekesi, hain, üç kafadar” vb. ifadeleri bu sebeple sıklıkla geçmektedir. Bu ifadeler düşmanı, hem tehdit ve korku üreten hem de kaos yaratan anlamlara hapsedmiştir. Çünkü her türlü kötülüğün mutlak kaynağı kılınan düşman, toplumsal bünyedeki bütün hastalıkların kaynağı olarak kodlanmıştır. Bilhassa Cemaat, her türlü karanlık, tekinsiz, devlet karşıtı ve darbe yanlısı eylemin faili ve baş düşmanı kılınmıştır. Düşmana karşı mücadelenin bu şekli son derece sert, keskin ve bir o kadar da kutuplaştırıcı dil kullanımını olağanlaştırmakta ve beraberinde tehdit, şiddet, öfke ve nefret üretimi rutinleşmektedir.

Kutuplaştırıcı tavır, bir yandan toplumu iki ana eksen üzerinde kategorize ederken, diğer yandan o iki ana eksen içinde veya dışında yer alacak tarafları da son derece esnek bir biçimde kuşatabilmektedir. 30 Mart seçim kampanyalarında, ne kadar farklı olursa olsun bütün muhalif unsurların ‘AKP’ye verdiği ya da verebileceği zarar üzerinden tek bir bütünün parçası’ olarak değerlendirilişi, Erdoğan’ın, son derece esnek ve kapsayıcı bir düşman algısına sahip olduğuna işaret eder. Erdoğan’ın düşmanı betimleme tavrının önemli bir ayağını oluşturan *esneklik* aslında “kötülüğün doğasında” (Aktay, 2011: 24) var olan bir olgudur. Kötülük ve düşmanı tanımlamadaki esneklik, tartışmalı meselelerde ne tür stratejiler geliştirmesi gerektiği hususunda Erdoğan’ın manevra kabiliyetini artırmaktadır. Düşmanlaştırmayı son derece “esnek ve kuşatıcı” (Türk, 2014: 211) bir boyutta kavramsallaştırabilmesi, onu, kendinden önceki merkez sağın liderlerinden ayıran en önemli farktır. Örneğin Gezi direnişi ve 17-25 Aralık soruşturmaları kendi içindeki tüm farklılıklarına rağmen tek bir kategori altında bir araya getirilerek, “aynı büyük düşman figürünün farklı eylemleri” (Türk, 2014: 292) olarak sunulmuştur. Erdoğan’ın kutuplaştırıcı dil ve söylemi, AKP’yi, mirasçısı olduğu merkez sağdan farklı kılan başka bir saikle daha yakından ilişkilidir: AKP, orta sınıfı temsil etmek yerine kendisini doğrudan onunla özdeşleştirmiştir (Laçiner, 2014b: 3). Erdoğan’ın ‘parti-orta sınıf özdeşliğini’ başarıyla kurması sayesinde kutuplaştırıcı dil ve üslup, yolsuzluk ve rüşvet iddialarının AKP seçmeni tarafından geri çevrilmesini kolay kılmıştır. Seçmen, bu özdeşlik dolayısıyla “eleştiri ve ithamları haklılık ölçütü ile tartmak yerine kendisine yapılmış bir saldırı, konumunu tehdit eden bir gelişme” olarak algılamıştır.

Düşmanlaştırılan muhalif unsurların homojen bir tek grupmuşçasına anlamlandırılması, ayrımcı ve insandışılaştırıcı söylemleri meşrulaştırma gücünü de tekele alır. Aslında düşmanlaştırılmamış haliyle bile ötekilik ‘ben/biz olmayan’ olarak bir dışlama pratiğine işaret eder ve kimliğin inşası açısından kaçınılmazdır. Fakat *ötekinin* düşman kategorisi üzerinden homojenleştirilmesi ve tehdit üreten bir *tek* aktör olarak kavranışı, önyargı ve

sterotiplerin devreye sokulmasını gerektirir. Önyargı ve sterotipler “içselleşerek vaziyet alış(lar) haline” geldiğinde ise “sosyal mesafe normlarına” dönüşür. Böylesi bir dönüşümü ortaya çıkaran husumet giderilse bile, sosyal mesafe normları dil aracılığıyla gündelik hayatın pratiğinde yaşamaya devam edecektir (Yanıkaya, 2009: 23). AKP’nin *öteki*yi tehlikeli bir düşman olarak kurgulaması ve muhalefeti bütün farklılıklarına rağmen tekleştirilmesi, toplumsal vaziyet alışları tetiklemesi itibariyle olumsuz sonuçlar üretme tehlikesi barındırır. Düşmanı bu şekilde kavratma gayesi AKP mitinglerinin söylemsel özünü, korku siyasetine dayalı işleyen ve içerde siyasal birlik ve bütünlük oluşturmayı hedefleyen McCarthyism’e yakınlaştırır. McCarthy soğuk savaş yıllarında nasıl ki, delilsiz, belgesiz, somut bir karşılığı olmaksızın herhangi bir muhalifi komünist olarak damgalamış ise, AKP’nin *paralel yapı* özelinde yaptığı da buna benzer. İlk defa Denizli mitinginde dillendirilen ‘*inlerine gireceğiz inlerine*’ sözü bu konudaki kararlılığı gösterir. Düşman, yaşanan her türlü musibetin müsebbibi olarak kodlandığından *bize* ait tüm sorumluluk, düşman göstereni aracılığıyla dışarıya havale edilmekte (Moses, 2010: 102); bu sayede toplumun sindirilmesi ve muhalif düşünceler barındıranlara karşı kaygı/korku yaratılması ya da toplumun duygusal ve psikolojik temelde itaat altına alınması kolaylaşmaktadır. McCarthy için *Sovyet Rusya* nasıl ki ‘siyaset-düşman-savaş’ ilişkisi kurmayı olanaklı kılan bir gösteren idiye, AKP mitinglerinin söylemsel kurgusunda da *paralel yapı* özelinde muhalefet, siyasetin *savaş* üzerinden kavranmasını ve yerel seçimlere ‘siyaset-düşman-savaş’ ilişkiselliği üzerinden anlam yüklenmesini beraberinde getirmiştir. Düşmanlaştırma stratejisinde Erdoğan’ın temel hedefi, rakiplerini politik, dinsel, toplumsal bağlamda anlamak ve niçin politik bir rakip olduklarını kitlelere anlatmak değil; “geleneksel korkuları yeni biçimlere sokarak, onu doğrudan düşman ilan etme”ktir (Öztaş, 2014: 99). Böylesi bir strateji, seçimde daha fazla oy kazanabilmek adına en kolay ve kestirme yoldur. Bu nedenle seçimler, çok sayıdaki düşmanın taarruzlarına karşı *istiklal savaşı* olarak kurgulanmış, her türlü muhalif unsur ya da kurgusal tehdit kaynağı *güvenlikçi* bir bakış açısıyla şeytanlaştırma stratejisine dönüştürülmüştür. Basitçe bir yerel seçim değildir artık söz konusu olan, “hayat memmat meselesi, yeni bir Türkiye’nin kurulmasının eşiği”dir (Akbaş, 2014: 28). Erdoğan ise seçmeni mücadeleye çağıran ve hazırlayan bir komutandır.

Burada önemli bir noktanın daha altı çizilmelidir. Erdoğan’ın söyleminde *öteki*nin damgalanması ağırlıklı biçimde “faillerin kimliği” üzerinden işlemektedir. Oysa Laçiner’in (2014a: 4) belirttiği üzere böylesi bir değerlendirme, medeniliğe ve medeniyete uygun düşmez. Zira “kural ve değerlerin kimliğe göre farklı uygulanması...medeniyet öncesine aittir”. Kural ve değerlerin failin kimliğine göre farklı uygulanışı gibi, damgaların üretimi de Erdoğan nezdinde benzer bir yolu izler. Erdoğan nazarında solcu olmak ya da

farklı bir dini inanışın/cemaatin içinden gelmek damgalanmanın en önemli ölçütüdür.⁴ Kimlik üzerinden değer ve damga takdiri ise sadece damgalanan aktör açısından geçerli değildir. Kimliğin bizatihi kendisi toplumsal temelde bütünüyle lekelenmiş olarak algılanacağından, o kimlik ile olumsal ilişki içinde olan tüm aktörler de lekeli addedilecektir. Diğer bir deyişle bir partiye, cemaate, etnik ya da inanç grubuna dair geliştirilen damgalayıcı söylem, o grubun ait olduğu kimliğin bütününe yapışmakta; bir kişi ya da grubun herhangi bir eylemi gerçekleştirmesinin arkasında, ait olunan kimliğin topyekûn durduğu ima edilmiş olmaktadır (Çınar, 2013: 145). Örneğin 17-25 Aralık sonrasında MHP ve CHP'nin rüşvet ve yolsuzluk iddiaları üzerinden iktidar eleştirisi, MHP ve CHP'nin Cemaat dolayısıyla damgalanmalarını; Cemaat'ın ise politik kimliği ve dine bakışı itibarıyla *öteki* olan CHP'ye seçimlerdeki desteği nedeniyle CHP kimliği üzerinden damgalanmasını getirmiştir. Buna bağlı olarak seçim yarışında gerek Cemaat gerekse muhalefet partilerinin politik anlamda ne söylediğinden çok, ahlaki olarak veya kimlikler temelinde ne söylediğine odaklanıldığı belirtilmelidir. Çünkü ahlaken düşük göstermek ya da ahlaki damgalar, formel bir toplumsal kontrol aracıdır (Goffman, 2014: 193). Örneğin Gülen, Said-i Nursi'nin yolundan gidiyormuş gibi gözüktüğü halde onun baş düşmanı olan CHP ile seçim ittifakı yapan, beddua seansları düzenleyen, terörden akan kanın bitmesini istemeyen, başörtüsüne *furüat* diyen, televizyon programlarında Hz.Muhammed'i miraçtan indirip kamyonete bindiren, rüyasında peygamberin 'tweet atın' dediğini iddia eden, *alüftelerle* ilgilenen, hülasa dinsel ahlaki yok sayan ve adeta dinsel bir sapkınlığa evrilmiş şarlatan olarak betimlenir. Liderine yönelik bu türlü ifadeler Cemaat'ın sapkınlıkla suçlanmasına temel oluşturur. Sapkınlık, siyasal İslam'ın tek hakikat anlayışına ve bunun dışında kalan bütün yorumları sapkınlık şeklinde değerlendiren tavrına yabancı değildir. Bu nedenle Cemaat, 'haşhaşilik, sülüklük, taşeronluk, edepsizlik, vampirlik, vatan hainliği, omurgasızlık, terör örgütü benzeri bir yapı'⁵ türü sıfat ve ifadelerle anılmaktadır. Kısacası muhalif

⁴Ankara Büyükşehir Belediyemizin inşa ettiği bir bulvarı hizmete açtık. Kimlere rağmen? O solculara rağmen, o ateistlere rağmen. Bunlar ateist, bunlar terörist" (Balıkesir). Dolayısıyla solcu olmak, ateist olmak ve terörist olmak özcü bir mantık üzerinden birbirleriyle ilişkilendirilmiştir.

⁵Cemaat'e ilişkin bu tür betimleyici adlandırma ve sıfatlar ile anti-komünist söylemin sosyalistler için ürettiği insandışılaştırıcı şu ifadeler arasındaki benzerliklere dikkat edilmelidir: "Rus emrinde hareket eden, Rus emperyalizminin değirmenine su taşıyan, satılmışlar, ajanlar, yordakçılar, gafil hizmetkârlar, kandırılmışlar" (Özcan, 2014: 93). "Dünyada Türkiye düşmanı kim varsa, hangi uluslararası medya örgüt varsa, Pensilvanya onlarla yol arkadaşlığı yapıyor. Manşetlerinden kan damlayan medya ile rant peşinde koşan işverenlerle yol arkadaşlığı yapıyor. Niye biliyor musunuz? Yeter ki AK Parti'yi düşürelim" (Sakarya). "Şimdi ben buradan açık

unsurlara dair üretilen damgalar, öteki'ni daima aşağılamaya yönelik anlamlar içerir. Bizden aşağı oldukları fikri benimsendiğinde onların acı çekmediklerine, canavardan farksız olduklarına ve alınan her türlü karşı tedbirin sonuçlarına katlanmalarının onlar açısından müstahak olduğuna dair yan-alamlar üretilmiş olur (Campbell, 2013: 154).

Erdoğan'ın düşmanlaştırma stratejisinde düşman, kolektif kimliğinin yanı sıra bireysel aktörler aracılığıyla da betimlenmektedir. Örneğin CHP, MHP veya Cemaat çoğu zaman kurumsal kimliği yerine Kılıçdaroğlu, Bahçeli ve Gülen'in kişisel özellikleri üzerinden anlamlandırılır. Türlü kişisel özellikleri (Gülen ve Bahçeli'nin çocuksuz oluşları⁶, Kılıçdaroğlu'nun *müdür*lük geçmişi) üzerinden bireylere odaklanma, “sistemdeki genel bozuklukların gözden kaçırılmasını beraberinde getir”diği (Campbell, 2013: 126) gibi, “aşağılama yoluyla iktidarsızlaştırma” stratejisine de denk düşmektedir (Yıldırım, 2014: 69). Aslında bu durum siyaset felsefesi üzerine temellenen derinlikli bir tartışmaya kapı aralar. Klasik siyaset felsefesi, “politikayı icra edenlerin değil, politikanın kendisinin etik bir mesele olarak görülmesi gerektiğini söyler”. Böylesi bir bakış açısı ise “politikanın bir araç değil amaç, hatta yüce bir amaç olduğuna dair uyarıdır... Politikanın etik bir mesele olduğunun unutulması, esasen modernitenin normları ve değerleri araçsal kılmasıyla vuku bulmuştur” (Sarıbay, 2000: 34). Bu anlamda kişilerin ya da bir grubu temsilen liderin ön

açık savcıya soruyorum; sen hangi ülke adına bu dinlemeleri yaptın? ... o dinlemeleri ey polis, sen hangi ülke adına yaptın?” (Burdur).

⁶Gülen ve Bahçeli'nin çocuksuz oluşlarının (baba olamayışlarının) hatırlatılması, “babalık” ile “liderlik” arasında ilişki kuran siyaset tavra ve bunun ardında yatan siyaset anlayışına da ışık tutabilir. Babalık ile liderlik arasında olumlu bir ilişkiden söz edildiğinde doğal olarak tartışma, paternalist liderlik/devlet anlayışına uzanır. Her ne kadar bu çalışmanın doğrudan kapsamında yer almasa da belirtilmelidir ki, güçlü bir disiplin, kontrol ve otoriteyi ama aynı zamanda babacan bir koruyuculuğu ve yardımseverliği de içeren paternalist tavır, otoriter bir zihniyet üretme kapasitesi barındırır. Güçlü ve üstün durumda olan lider/devlet ile ona itaat ile yükümlü yönetilenler/halk arasında bir ilişkidir söz konusu olan. Diğer bir deyişle, rehberlik edip yol gösteren, himaye eden, gözeten, yerine göre terbiye eden lidere/devlete, sadakatle bağlılık ve itaat zorunludur. Çünkü paternalist zihniyet, topluma, yasaklar kadar hangi sınırlarda ve nasıl yerine getirileceği tayin edilmiş mecburi ödevler de vaaz eder. Ancak bu durumda bile terbiye edici yönetme tavrı, *toplumun iyiliği/yararı* gerekçesiyle temellendirilir ve meşruiyet kazandırılır. Zira toplumu rehberlik, terbiye ve disiplin aracılığıyla yöneten devlet ve iktidar gücü, hem kamusal hem de özel yaşam alanlarını bütünüyle kapsamına alarak, toplumsala hemen hiç yer bırakmayan bir tür hikmet-i hükümet ve kadir-i mutlak kavrayışla örgütlenecektir. Paternalist lider ve yönetici kadrosu politik sistemin tek aktif öznesi iken, toplum ve onu oluşturan bireylerin birer pasif nesneye dönüşmesi olağan bir sonuç olacak; üstelik buna popülist bir halkçı söylem de eşlik edecektir. Örneğin 1993'te cumhurbaşkanı olan Demirel'in “baba” unvanı “cumbaba”lığa dönüşmüşken, 2014 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Erdoğan'ın seçim sloganlarından önemli iki tanesi şöyledir: “Büyük Türkiye'nin lideri”, “Millîtin Adamı Recep Tayyip Erdoğan”.

plana çıkartılarak onun kişisel özelliklerinin tartışılır kılınması ve aşağılanması, hem siyasetin etik bir mesele olarak kavranmadığına hem de politikanın bizatihi kendisinin basitçe bir araca indirildiğine işaret eder. Etik değerler bir kenara bırakıldığında bir kimliği görünmez kılamayışın alternatifi olarak o kimlik (Erdoğan'ın söyleminde), kişiler üzerinden entrika, fuhuş, sapkınlık, beceriksizlik, çocuksuzluk, ihanet gibi damgalarla aşağılamaya maruz kalmaktadır. Bu durum, toplumu bütünüyle kontrol ve denetim altına almak isteyen egemenin, muhaliflerini “hayvanlar kadar iktidardan yoksun kalana kadar onları önce aşağılamaya, haklarını ve direnme kapasitelerini onları kandırarak ellerinden alma” çabası olarak değerlendirilebilir. Sonuçta “...Nihai amacı onları kendi içine almak ve özlerini emmektir” (Canetti, 2006: 212). Yerel seçim sürecinde Kılıçdaroğlu, Bahçeli, Gülen ya da Gezi direnişçileri tam da Canetti'nin tarif ettiği türden ağır ithamlarla⁷ değersizleştirilmeye tabi tutulmuştur.

Düşmanlık ve korkuyu pekiştiren değersizleştirme, aynı zamanda ötekinin ya da muhalif konumların “marjinalizasyonunun derinleştirilmesine” (Türk, 2014: 392) de aracılık eder. Bu anlamda geçerliği ve güvenilirliği kendinden menkul olan bir takım delil ve belgeler, yaratılan tehdit ve korku halinin bir tür ispatına aracılık etmektedir. Böylece tehdit/tehlike altında olan kitlenin “alınacak önlemlere karşı bir kısım özgürlüklerinden feragat etmeye gönüllü” oluşu garanti altına alınır. Özellikle düşmanın sayısal olarak çokluğu ya da zorlu bir rakip olduğu iddiası, “onların şeytani hareketlerinin üstesinden gelmek için özel önlemlere ihtiyaç duyulduğu” anlayışını desteklemek ve bu doğrultuda “hukukun ve adaletin gereklerini pas geçme gücüne sahip” (Campbell, 2013: 48) olmayı meşrulaştırmak adına işlevseldir. 17-25 Aralık soruşturmaları sonrasında özellikle Cemaat'i betimleyen kavram seti (virüs, vampir, ikiyüzlü, omurgasız, ihanet şebekesi, müfteri, sülük, haşhaşi, sömüren, iftira ve fitne şebekesi, terör örgütü, milli irade hırsızı, yeni Ergenekon vb.), bürokrasiyi ve medyayı nasıl ele geçirdiklerine dair retorikler, hep bu amaç doğrultusunda geliştirilmiştir. Böylesi tehlikeli bir düşmana karşı geliştirilen mücadele taktikleri “demokrasinin korunması adı altında meşrulaş”tırıldığında (Yıldırım, 2014: 50) ise, temel hak ve özgürlüklere yönelik kısıtlamalar sorgulama dışına daha kolaylıkla havale edilebilmektedir. Örneğin internet ortamında dolaşıma giren kasetler, AKP tarafından ‘yasadışı yollarla yapılan

⁷(Kılıçdaroğlu için) “Benim anacığımı ağzına dolayacak bir kalitede, evsafıta değilsin. Senin karakterinin, cibilliyetinin ne denli bozuk olduğunu bu ifadeler zaten ortaya koyuyor” (Eskişehir) ya da “Bizzat zaten bu işi kendin yapıyorsun, çünkü ahlak yoksulusun. Ve cibilliyet noktasında sıkıntısı var, karakteri bu” (Düzce). Antalya Büyükşehir Belediye eski Başkanı M. Akaydın için “Senin doktorluğun da batsın ya, ne doktorluğu?... bu adam terbiyeden muaf bir adam”.

dinlemeler’ şeklinde anlamlandırılmış; bu dinlemeler hem ‘devleti ele geçirmek’ hem de ‘gizli bilgileri dış güçlere sızdırmak’ biçiminde komplo mantığı üzerinden değerlendirilmiş⁸, hatta cumhurbaşkanı ve genel kurmay başkanı dahil bütün bir devlet erkanının dinlendiği iddiaları, bu iddialara dair (açıklanmayan) ‘belge/bilgi’lere sahip olduğu argümanı, Cemaat’in basitçe bir dini örgütlenme değil son derece tehlikeli bir yapılanma olduğunun kanıtı olarak sunulabilmiştir. Böylece Gezi direnişine yol açan gelişmeler ya da gösterilerde öl(dürül)en yurttaşlar ile yolsuzluk ve rüşvet iddiaları bütünüyle talileştirilebilmiştir.

3. Komplo Teorisinin Popülist Albenisi

Düşmanın komplocu bir bakışla kavranışı, *bugüne, olan’a ya da asıl meseleye* dair değil, daima geçmişe referanslar vermek suretiyle, rakip ve hasımların onların geçmiş(i) üzerinden düşmanlaştırılmasını ve seçmenin de geçmiş üzerinden meseleleri kavramasını mümkün kılar (Türk, 2014: 256). Örneğin MHP’nin DSP ve ANAP ile 57. hükümet dönemi ortaklığı gerek ekonomik veriler (IMF’ye borç, Merkez Bankası’nın kasasının boşaltılması gibi), gerekse yolsuzluk ve esersizlik üzerinden sıklıkla hatırlatılır. CHP bu konuda daha da şanssızdır. Çünkü onun geçmişi tek partili yıllara dayanır. Dine karşı olmaktan camileri ahıra çevirmeye, ezanın Türkçeleştirilmesinden Menderes’in idamı ve her türlü darbe girişimine, türban konusundaki tavrından halktan kopukluğa kadar pek çok anı mitinglerde tazelenir. Rakipleri geçmiş üzerinden düşmanlaştırma ise rüşvet ve yolsuzluk iddialarını basitleştiren, sıradanlaştıran, “yapılmışsa ne olmuş” türü ahlaki olmayan açıklamaları devreye sokan bir iç mantık üretmiştir. Hatta iddialara ciddi yanıtlar vermek yerine, iddiaları küçümseyen, hakaret içeren, “onuru zedelenmişlere has olmaktan uzak” ve “sözel düzeyden çok ileri gitmeyen” (Laçiner, 2014b: 5) savunmaları üretme sürecinde de komplo zihniyeti oldukça işlevseldir.

Düşmanı komplocu bir zihniyetle geçmişi üzerinden anlamlandıran AKP’nin, toplumsal düzen ve birlik kavrayışını hangi temel üzerine inşa ettiği de önemlidir. Söz konusu birlik ve düzeni bir arada tutan ana unsur, dinsel

⁸“Facebook’u, YouTube, Twitter’ı savunduğunu anlayamıyorum, her tür yalan var buralarda. Kalkıp da yapılmamış şeyleri yapılmış gibi anlatanlara karşı biz tavır almayacak mıyız? Benim milletime saldıranlara karşı biz tavır almayacak mıyız?” (Kocaeli); “ABD başkanının gizli telefon görüşmeleri yayınlansa, bu Twitter, bu Facebook, bu Youtube buna 'özgürlük' diyecek mi?” (İstanbul); “Bugün Youtube’a yine bir şey düşürdüler. Dışişleri Bakanlığında ulusal güvenliğimizle ilgili Suriye’de Süleyman Şah Türbesi’yle ilgili bir görüşme yapılıyor ve bu görüşme bile Youtube’a düşürdüler. Bu ahlaksızlıktır, bu adildir, bu alçaklıktır, bu namussuzluktur” (Diyarbakır).

değerlerdir. AKP için İslami kimlik, “milliyetçiliğin dağarcığındaki hangi kavramların öne çıkarılacağını ve bu kavramların hangi içerikle anlamlandırılacağını belirlemekte merkezi öneme sahiptir”. Özellikle vatan, millet, devlet, ülke, bayrak, milli çıkar, milli irade gibi “milliyetçiliğin ortak kavram ve sembolleri AKP milliyetçiliğinde İslami kimlik dolayısıyla özgür gösterenlere kavuşur” (Saraçoğlu, 2014: 161). *Rabia* işareti, sözü edilen milliyetçi kavram ve sembol seti ile iç ve dış düşman korkusunun İslami kimlik üzerinden anlamlandırılışına somut bir örnektir. DP'nin ‘*yeter söz milletindir*’ afişini de andıran *Rabia*, bir yandan milliyetçi-muhafazakâr manifestonun popülerleştirilmesini; diğer yandan lider ile kitleyi hemhal eden bir gösteriyi karşılar: tek bayrak, tek vatan, tek devlet, tek millet. *Rabia* işareti bu anlamda devlet ve milletin çok büyük bir tehdit altında olduğuna ve bu tehdit karşısında ulusal dayanışma ve bütünleşmeye ne kadar büyük ihtiyaç duyulduğuna dair retorik geliştirmenin aracına dönüşmüştür. Özellikle Cemaat'in ‘devletin en gizli sırlarını yasa dışı yollarla dinleyip yabancılara sattığı’ yönünde suçlamayla karşı karşıya kalışı, tam da bu durumu örneklemektedir.

Bugüne ve asıl meseleye değil geçmişe referans vererek konuşma stratejisini kuran *komplocu zihniyet* ile *milliyetçi retoriğin İslami kimlikle buluşmasına* en iyi örnek, Said-i Nursi ve Menderes atıflarıdır. Her iki isim hem Cemaat'i hem de CHP'yi düşmanlaştırmak adına birlikte seferber edilmiştir. Erdoğan'ın söyleminde Menderes, Türk sağ geleneğinin sıradan bir lideri değildir. Toplumun din ve geleneklerden uzaklaştıran CHP iktidarına son veren ve fakat bunu hayatıyla ödeyen dindar ve bu nedenle saygıya layık bir sembol isimdir. Said-i Nursi ise hem vatan aşkıyla yanıp tutuşan hem de son nefesini verdiği güne kadar CHP'ye karşı mücadele eden bir din âlimidir. Ortak noktaları, hem milliyetçi hem de dindar olmalarıdır. Fakat Cemaat, Türk sağ geleneğinin ortak mirası olarak kodlanan her iki isme de ihanet içerisindedir. Zira seçimlerde CHP'ye destek vermektedir, hem de DP geleneğini temsil eden AKP iktidarına karşı. Kaldı ki, Erdoğan'a göre AKP'nin 30 Mart yerel seçimlerinden zaferle ayrılmasını bekleyen sadece AKP seçmeni de değildir, tüm İslam âlemi böylesi bir sonuç için dualarıyla destek vermektedir.⁹

AKP, rüşvet ve yolsuzluk operasyonlarının bir komplo olduğu argümanını geliştirip, bu komployu yapanlara karşı gerekirse *cadı avı* yapılacağını muhtuladığında, siyasal retoriği de *ihanet* ve *hesap sorma* sarmalı

⁹Cemaat'in beddua seanslarına karşın dünyanın dört bir yanındaki mağdur ve mazlumların dualarının kendilerine yeteceği ifadeleri pek çok ilde (Tekirdağ, Antalya, Tekirdağ, Ordu, Karabük, Sakarya, Batman, Sivas) dile getirmiştir. Bu ülkeler arasında “Suriye, Mısır, Filistin, Myanmar, Libya, Sudan, Gazze, Somali, Bosna, Tunus” gibi bütünüyle İslam dünyası yer almaktadır. Adeta bu ülke halklarının himaye edeni biçiminde Türkiye'ye bir rol biçildiği görülmektedir. Bu anlamda İslami kimliğin evrenselci kapsayıcılığı devreye sokulmuştur.

üzerinden dönüştürmüştür. Amaç, AKP seçmeninin bu komployu ‘parti kimliğinin aşağılanmasına yönelik bir girişim’ olarak okumasını sağlamak ve dayanışma ruhu yaratmaktır. O halde *ötekini* düşmanlaştırma ve düşmanları da homojen kılma çabasının, siyasal psikoloji açısından grup kimliğini güçlendirici etkisinden söz edilebilir. Bu kurgu İslami kimlik ve değerler temelinde gerçekleştiğinde, parti kimliği ve iktidar pozisyonunun bütünlüğüne dair tehdit daha somut biçimde hissettirilebilecektir. Bu sayede parti kimliğinin kökenini oluşturan Türk sağ geleneğinin öncülerinin (Menderes ve Said-i Nursi gibi) daha önce karşı karşıya kaldıkları saldırıları ve bunun yarattığı mağduriyet travmasını yeniden hatırlatmak, bugüne dair anlamlı bir ilişkisellik kurmaktadır. Diğer bir deyişle, mağduriyetlerin ortak paydasının AKP kimliğinde vücut bulduğu tezi, seçimde, o kimliğe karşı oluşan aşağılayıcı saldırılara karşı birleşme ve bütünlük oluşturma duygularını tetiklemektedir. Böylesi bir saldırı ile karşı karşıya kalındığı kurgusu parti tabanında, yol gösterecek, sorunların kaynağını tespit edecek, belirsizlikleri giderecek karizmatik bir liderin kendilerine önderlik etmesi gereğini de zaruri hale getirmektedir (İlhan, 2013: 104).

17-25 Aralık soruşturmasının ‘parti/grup kimliğine saldırı’ üzerinden anlamlandırılması ciddi bir popülist dil de üretmiştir. Bir yaşam tarzı olarak duygusal temel üzerine inşa olunan popülizm, bu anlamda bir “tapınma kültürü” yaratır. Ancak böylesi bir tapınma kültürü için “topluluğun değerlerinin duygusal bir yüceltmeye tabi” kılınması ve “hikmetinden sual olunmaz konuma” (Sarıbay, 2000: 179) sokulması icap eder. Menderes ve Said-i Nursi’nin yaşadığı mağduriyetin Erdoğan’ın yaşadıkları ile ilişkilendirilerek, İslam kimliği üzerinden anlamlandırılması böylesi bir popülist söyleme denk düşmektedir. Efsanevi geçmişi bugünde inşa etme ve geleceğe (2023’e) taşıma iddiasının taçlandığı popülist söylem, Erdoğan ve partisini kahramanlaştırmakta, yolsuzluk-rüşvet iddialarının ise basitçe *düşmanın komplosu* üzerinden kavranması gereğine işaret etmektedir. Bütün muhalif unsurların homojen bir kategori altında tekleştirilmesi de bu bağlamda işlevseldir. Çünkü *düşmanın çokluğu* üzerinden gelişen popülist söylem ve komplo teorisi, beraberinde “güncel olan her şeyi efsanevi” ve “efsanevi olan her şeyi de güncelleştirebilir” (Sarıbay, 2000: 179). Bu durum “kumsalların partisi CHP” ve onunla özdeşleştirilen seçkin/beyaz Türk’ün halktan kopuk oluşu argümanlarıyla daha da pekiştirilir. AKP ve Erdoğan ise böylesi bir kopuşu tersine çevirendir. Erdoğan’ın her mitingde, gittiği şehrin şive ve ağzıyla konuşması, yöreye ait türlü değerleri zikretmesi, yöreden yetişmiş bir halk ozanı/dini şahsiyetin mısralarıyla konuşmasını renklendirmesi, “halk ve iktidar sahipleri arasındaki mesafeyi kapatmanın ötesinde siyasi iktidar sahiplerinin yaşayış biçimiyle halkın değerleri arasında birebir örtüşme görüntüsü oluşturmak ve mesafe algısını ortadan kaldırmak” (Saraçoğlu, 2014:

263) niyetinin popülist karşılığıdır. Bu strateji, milli irade retoriğinin boşlukta kalmaması adına da önemlidir. Fakat komplocu kavrayışın daha pratik ve pragmatik hedefleri de mümkün kıldığı belirtilmelidir. Örneğin, komplo aracılığıyla krizleri anlamak ve izah etmek o ölçüde basitleşmektedir. O nedenle Gezi direnişi ile 17-25 Aralık soruşturmaları kapsamında üretilen komplolar “krizlerin karmaşık doğası üzerine tefekkür etmekten” daha fazla tercih edilmiştir (Türk, 2014: 253). Ortak hareket eden düşman ve onun ürettiği tehditler, Türk siyasal kültürünün ‘*ezeli düşmanlar*’ retoriği dolayısıyla yeni bir ‘istiklal savaşı’na tahvil edildiğinde, komplocu değerlendirişin eli daha da güçlenmiştir.¹⁰

4. Müphem Kimliği Üzerinden Düşmanın Güçlü ve Yaygın Olduğu İddiası

AKP’nin seçim kampanyasının önemli bir ayağını, devlet ve milletin büyük ve şeytani bir komplo tarafından kuşatıldığı algısı oluşturmaktadır. Machiavelli, Hobbes ve Hegel çizgisinde ilerleyen siyaset felsefesi takip edildiğinde, korku üzerine inşa edilen devletin, bireylerin korkular karşısında sığınabileceği tek liman olduğu malumdur. O nedenle devleti hedef aldığı söylenen kolektif korku ne kadar güçlü ve kapsamlı olursa, devlete ve egemen güçlere karşı o nispette bir bağlılık; korkunun kaynağına yerleştirilen öteki/düşman olana ise o nispette sert tepki ve cezalar gündeme gelecektir (Çetin, 2012: 10). Ötekilikleri/düşmanlıkları korkunun nesnesi olarak kurgulayan iktidar, kendisine de korkunun panzehiri olan *güveni* layık görür. Fakat egemenin korkuyu dışarıya, güveni ise içeriye mal edebilmesi için, bir yandan genelleme stratejisi bağlamında düşmanı müphem bir halde bırakması, diğer yandan ise onu *yaygınlık* ve *güç* ile ilişkilendirmesi gerekir. Düşman belirsizleştirilmelidir ki, onun hem “herkes” ve fakat “hiç kimse” (Yıldırım, 2014: 56) olduğu zannı üretilebilsin. Bu nedenle rakibi düşmanlaştırma ve düşman kıldığını da şeytanlaştırma sürecinde komplo algısı, söylemsel olarak “aşırı bir genelleştirmeye ve abartılı bir retorik çerçeveye” (Türk, 2014: 257)

¹⁰İstiklal savaşı retoriği *asabiyye* üzerinden de okunabilir. Asabiyye Laçiner’e (2014a: 6) göre yolsuzluk-rüşvet iddialarını değil de, bu olgunun önümüze getirilişini işaret eder. Bu çerçevede “yolsuzluğun failleri” ile “onu önümüze getiren faillere” bakarak, iddia sahiplerinin mi yoksa iddiaların konusu olan yolsuzluk ve rüşvete bulaşanların mı bizden olduğuna bakıp “tavır alınması çağrısı” yapılmıştır. Diğer bir deyişle *asabiyye*, “olguda yer alan kimliklere bakılmasını ve her durumda bizden olandan yana, onunla birlikte tavır alınmasını empoze” eder. Böylesi bir kavrayış, yolsuzluk iddiaların *bize/millete* ve onun (milli) iradesine karşı yapılmış bir darbe girişimi ve seçimlerin de bu doğrultuda bir *istiklal savaşı* olarak kodlanmasını olanaklı kılmaktadır.

davet çıkarır. Genelme stratejisi sayesinde düşman genel bir başlık altında ele alınır, ancak kim olduğu net olarak ayırt edilemez. Örneğin faiz lobisi, dış mihraklar, hainler ya da, onların maşalarının kim(ler) olduğu kesin olarak bilinmez:

“Mesele, Türkiye’de faiz lobisinin çarkına çomağı soktuk ya, o. Rahatsız oldular...” (Yozgat); “eskiden olduğu gibi Türkiye’yi holdingler yönetsin, bir kısım medya yönetsin, faiz lobisi, vaiz lobisi, kan lobisi, rant lobisi yönetsin diye mücadele ediyorlar” (Mersin); “Maşası oldukları uluslararası odakların kazanabilmesi için kendi ülkesine çok ağır şekilde ihanet ediyorlar” (Samsun); “Devlete sinsice sızmaya çalışan, devlet içinde devlet olmaya çalışan, birtakım uluslararası çevrelerin maşası olan ihanet içindeki bir örgüt” (Yozgat); “30 Mart’ta sandığa giderek bu statüko partilerine, bu paralel örgütlere, Türkiye düşmanlarının maşası haline gelmiş bu kuklalara cevabı siz vereceksiniz” (Kütahya).

Düşmanın müphemliği, yaratacağı korkunun gücüyle ilgilidir. Müphemlik üzerinden mistifiye edilişi, düşmana, normalin üzerinde bir güç atfedeceğinden hem korku hem de kitlenin müteyakkız olma hali güçlenecek; düşmanın bütün sırlarını bilen iktidara da ayrı bir güç katacaktır. Bu çerçevede Erdoğan, korku ile korkunun kaynağındaki düşmanı istenilen zaman, mekân ve şartlara göre yeniden uyarlayıp dönüştürebilmektedir. Dolayısıyla müphemlik, bir tür bilinmezlik ve tekinsizlik çerçevesinde iktidarın varlığını zorunlu kılan kaos gösterenine dönüştürülmüştür. Erdoğan, o bilinmezlik ve tekinsizliğin gerisinde yatan gizli nasıl yönlendirileceğini bilen ve düşmanın tüm sırlarını organize eden lider olarak, güvenilebilecek tek isimdir. Zira müphem haldeki düşman ve onun ürettiği korku, bizi bu beladan arındıracak *kurtarıcı* gereksinimini daha fazla hissettirir (Özman-Yakın, 2014: 111). Korku aracılığıyla “her şeyi müphem ve sır içine hapsetmesi ve bir sembolün veya bir korkunun her anlama gelecek şekilde göstergesel genişliğe maruz bırakılması” (Çetin, 2012: 33) sayesinde iktidar, toplumu o nispette kontrol etme olanağına kavuşmuştur. Örneğin Erdoğan, *bunlar/onlar* zamirlerinin içeriğini istediği gibi doldurabilmektedir. İç ve dış düşman¹¹ retoriği de bu çerçevede şekilden şekle

¹¹Korkunun kaynağının dışarıdalığı anti-komünist söylemin önemli bir stratejisidir. Nesnesi dışarıda bulunduğu korku, “toplumsal çatışmaların üzerini örtmeye yarayan *birlik* duygusunu” (Kerestecioğlu, 2014: 41) güçlendirici bir rol oynar. Fakat dışardan kaynaklı tehlikenin içerde uzantıları olmalıdır. Cemaat korkunun kaynağını toplum dışına havale etmenin önemli bir manivelasıdır. Örneğin Erdoğan’ın Gülén’e yönelttiği “niçin inzivaya Türkiye’de çekilmiyorsun?” sorusu ya da internet ortamında dolaşıma sokulan ses kayıtlarına binaen “gizli bilgilerin yasadışı yollarla dinleyip yabancılara satıldığı” argümanı, asıl düşmanın dışarıda olduğu anlayışına aracılık etmekte, *Pensilvanya* ifadesi ise *moskof* metaforu gibi bu dışarılığı sembolize etmektedir.

dönüşür. Bu nedenle *biz* her ne kadar düşmanlarımızı dışarıda bilsek de, aslında onlar her yerdedir; yıllarca güvendiğimiz, en özel anlarımızı paylaştığımız yapılardan, kendi içimizden zuhur ederek karşımıza çıkabilmektedir. Çünkü onlar sürekli bir *maske* ile dolaşmaktadırlar. ‘Maskelerini düşürme’¹² retoriği de bu bağlamda sağlam bir temel üzerine oturtulur.

Maskenin beraberinde getirdiği *gizlilik* hali, içeri ile dışarıyı konjonktüre göre son derece esnek ve müphem biçimde ilişkilendirir. Üstelik müphemlik, duyguları daha kolay tahrik etme gücüne de sahiptir. AKP’nin en zorlu ve yaygın düşmanı (*paralel yapıyı*) kendi içinden bulup ortaya çıkarması (*maskesini düşürmesi*) tesadüf ya da şaşılacak bir durum değildir. Çünkü “farklılık oyunu toplumsal yaşamın genel bir çizgisini oluşturur...bağlılık göstermeyen her üye sapkın olarak, hususiyeti ise bir sapma olarak tanımlanabilir” (Goffman, 2014: 197). Cadı avının Avrupa’da kol gezdiği zamanlarda bu ava en büyük güç ve ivmeyi komplo teorilerinin kazandırması ve cadı avcılarının “yabancı bir nefret figürü yerine içlerindeki şeytan kılığındaki düşmanı” arayıp, o cadıları ortadan kaldırdıklarında dünyanın tüm kötülüklerden kurtulacağına dair zihniyet üretmeleri gibi (Campbell, 2013: 82); AKP’nin de Cemaat’i ve *eski Türkiye*’yi düşmanlaştırması benzer bir mantık üzerine inşa olunmuştur. Bu tercih, “dost gözükken düşmanlar...düğmeye bastılar” (Türk, 2014: 279) türü bir retoriği de dolaşıma sokar. Örneğin Erdoğan, kendilerinin de Cemaat tarafından aldatıldığını ve iyi niyetlerinin kurbanı olduklarını mitinglerde defalarca tekrarlamıştır¹³. Düşmanın tehditkâr varlığı, AKP iktidarını ve gücünü azamileştirmenin temel saiki olarak kurgulandığından, onun bir anda ortadan kaldırılması da düşünülemez. Tehditkâr düşman var olduğu sürece, hem onu “ortadan kaldırma vaatleri” hem de düşman yok edildiğinde düzenin yeniden kurulacağı, birlik ve beraberlik havasının yeniden yakalanacağı hayali meşru kılınabilmektedir. Bu anlamda düşmanlaştırma stratejisinin, AKP’nin parti kimliği ve seçim başarısı adına son derece hayati bir rol oynadığı söylenebilir. Zira grup içinde birlik oluşturabilmenin en elzem yollarından biri, o birliği bozma ihtimali üzerinden düşmanın maskesini düşürmekten geçmektedir. Lideri Pensilvanya’da ikamet

¹²“Türkiye’ye yönelik saldırılar nedeniyle...Pensilvanya’daki zatın maskesini düşürmeye başladık” (Bitlis); “Bu Pensilvanya’nın alim maskesi altında ne işler çevirdiğini sizlere tek anlatacağım” (Kastamonu).

¹³“Okullar için yer istedi verdik, uluslararası camiada davet ettiler...bunları biz refere ettik. Olimpiyat dediler her türlü desteği verdik. Ne nankörlük bu ya. Ne istediniz de alamadınız?” (Trabzon); “Bana diyor ki, sen Türkçe Olimpiyatlarında hep methüsenaya yaptın; doğru, yaptım. Ama sizin ben art niyetinizi, şurada, hafızanızın arka tarafında bu tür bir beklentinin, düşüncenin, lotların olduğunu bilmiyordum ki...” (Uşak). Aradan aylar geçmesine rağmen, ismi 21.08.2014’te genel başkan ve başbakan adayı olarak açıklandığında Davutoğlu da, yaptığı ilk konuşmada paralel yapı ile mücadelenin kesintisiz süreceği vaadinde bulunmuştur.

eden Cemaat, bu anlamda içerdeki ‘*milli birliği*’ ve ‘*davaya adanmış örgütü/iktidarı*’ bozma tehdidi içeren bir yapılanmadır.

Çepeçevre bir kuşatma altında bulunduğu izlenimi vermek için, Cemaat’in emniyet ve yargı başta olmak üzere bürokrasiyi ‘*ele geçirmiş*’ ya da bu kurumlara ‘*sızmış*’ olduğu mitinglerde sıklıkla iddia edilmiştir. Böylece Cemaat, seçmen nezdinde asabiyyeyi onarmak ve onu daha güçlü biçimde üretebilmek adına stratejik bir günah keçisine dönüştürülmüştür. Kaldı ki asabiyye kavramının esası *ötekinin* her daim var olacağı üzerine inşa edildiğinden, asabiyye “*ötekine karşı oluşla, bunun önceliği ve belirleyiciliği*” (Laçiner, 2014a: 6) ile anlamlandırıldığından; Cemaat, hem ortak düşman ihtiyacını gidermeye hem de asabiyyeyi güçlendirmeye aracılık etmektedir. ‘*Tek ceket*’ polemigi bu türlü bir asabiyye üretmek ve Cemaat’i *öteki* olarak damgalamak adına tipik örneklerden biridir. Tek ceketten başka bir şeye sahip olmadığını iddia eden Gülen’e karşı, ‘nasıl bir ceket ki bu içine ananaslar, holdingler, CHP, MHP, BDP, sermaye, komplolar, vb. sığabiliyor’¹⁴ iddiası, düşmanın hücrenel biçimde örgütlendiği, son derece güçlü ve yaygın bir ağa sahip olduğu ve büyük bir komploya hazırlandığı izlenimi vermektedir. Kötülüğün güçlerinin daima gizli planlar içerisinde olduğu düşüncesi, tarihin her evresinde en popüler iddia olmuş ve onu günah keçisi kılmanın da düşünsel membaini oluşturmuştur (Campbell, 2013: 139). *Ötekini* komplocu bir kavrayışla düşmanlığa hapsedme ve karşımızdakilerin basitçe rakip değil fakat tehlikeli düşmanlar olduğu gerçeğini anlamsal olarak kapatma, düşmanın tehditkâr gücünü somutlama çabasıdır. Bu sayede Cemaat, *ihanet çetesi*, devlete karşı *paralel bir yapılanma* ya da *terör örgütü* olarak betimlenebilmiştir. Cemaat’e karşı geliştirilen böylesi bir dil ve söylem, 90’lı yılların siyaset dilinin ve özellikle PKK ile mücadele retoriğinin (Türk, 2014: 282) yeniden üretilmesine de vesile olmaktadır. Komplocu bir mantık ile düşmanın son derece yaygın ve güçlü olduğu algısının yaratılması, Canetti’nin (2006: 233) tabiriyle “zafer üzerindeki kuşkuları kaldır”ması adına da elzemdir. Şayet düşman, “doğru düzgün bir savaş olmaksızın teslim olmuşsa ve yalnızca birkaç ölü varsa, zafer gülünçleşir. Düşman kendisini cesurca savunmuşsa, zafer zor kazanılmışsa ve pek çok hayata mal olmuşsa, muhteşemdir”. Bunun için *Cemaat*’in ve *eski Türkiye* metaforuna hapsedilen düşmanın yarattığı hasarın (ekonomiye dair veriler başta olmak üzere) çok büyük olduğu algısı

¹⁴“Sevsinler senin bir ceketini. Şu yalana bak ya, bir ceketim var, eee, saraylar ne olacak?..” (Tekirdağ); “Bir tek ceketim var diyor. Bu nasıl ceket ya? Ceketin içine bakıyorsunuz CHP orada, MHP orada, BDP orada, ceketin içinde emniyet var, yargı var, çeteler var, ananaslar var, milyarlarca dolarlar var, holdingler, şirketler, hepsi orada, Uganda’daki rafineri de orada; ya bu tek ceketin içine bunlar nasıl sığırdı? Bu petrol kuyuları buraya nasıl sığırdı?” (Samsun).

üretilmiştir ki, hem seçimler gerçek bir savaş haline tahvil edilebilsin, hem de kazanılacak olası bir zafer büyük bir kutlama ve kutsanmaya layık olsun.

Düşmanın son derece güçlü olduğunu ve yaygın biçimde örgütlendiğini göstermek adına *sızma*¹⁵ retoriği seçimler sürecinde sıklıkla kullanılmıştır. Sızma, aynı zamanda başka bir söylemsel taktiğe, düşmanı “taksonomik bir kategori olarak sürüngelelere atfedilen” özellikler (Özman ve Yakın, 2014: 118) üzerinden anlamlandırmaya da yardımcı olur. Cemaat’i betimlerken sıklıkla kullanılan ‘sülük, virüs, omurgasız, vampir’ türü sıfatlar Cemaat ile ‘onun karanlık ve tekinsiz dünyası’ arasında bir ilişki kurgular. Böylesine tehlikeli bir düşmana karşı yapılması gereken, öncelikle onun gizli maksatlarını ve eylemlerini kavrayarak ifşa etmek ve toplumu bu konuda irşat etmektir. O nedenle Erdoğan, hemen her mitingine *paralel yapı* olarak adlandırdığı Cemaat’in *ihanetleri*yle ya da muhalefetin neden tehlikeli olduğunu ifşa edecek anlatıyla başlamıştır. Sürüngele ve haşerata özgü *sızma* hali ve tekinsizlik, aynı zamanda düşmanı kandırma, aldatma, hilekârlık, yalancılık, istismar türü anlamlara da hapsedmektedir. Erdoğan tarafından tüm muhalefeti kapsayacak şekilde kullanılan bu tür betimleyici ifadeler, muhalif grupları değersizleştirdiği gibi, gerektiğinde onları kitlesel olarak yok edip ortadan kaldırmaya (Canetti, 2006: 366) da kapı aralar. Çünkü haşere tahrip edici bir yaratık, işe yaramayan ve bozulan her şeyin üzerine yükleneyeceği bir damgadır. Haşere damgasını yiyen bir grup egemenin nazarında bir değer ve anlam taşımaz. “Hiç kimse fark etmeden, hiç kimse zarar görmeden” yok edilebileceğine bir kanıttır (Canetti, 2006: 208). Toplumun içerden kemirip yok etmek isteyen bir muhalif unsur da bu kapsamda ancak bir haşere olarak görülebilir. Fark edilmeden yayılma ve pek çok mekânda görülür hale gelme, tam da haşereliğe özgüdür ve bu hal, Cemaat özelinde *sızmak* terimiyle ifade edilmiştir. Devlet içine sızma ve onu ele geçirme hali, Türkiye’de darbelere de meşruiyet kazandıran önemli gerekçelerdendir.¹⁶

¹⁵Türk siyasal kültüründe önemli bir ötekileştirme aracı olan *sızma* tabiri, Erdoğan tarafından (Yozgat, Denizli, Mardin, Adana, Manisa, Maraş, Kastamonu mitinglerinde ve balkon konuşmasında) sıklıkla kullanılmıştır.

¹⁶Buna göre devlet, herkese açık olamayacak kadar ciddi bir iş, herkesin eline bırakılamayacak kadar tehlikeli bir aygıttır. Bütün toplumun ortak katılımının sonucu ya da ortak sorumluluğunun bir tezahürü olarak görülmez; aksine başkalarından özenle sakınılması gereken bir mevzidir. Bu nedenle “devletin savunma hattı dışarıya karşı değil, toplumun da içindeki bir iç-kale şeklinde ve öncelikle içeriye karşı” kurulur (Aktay, 2011: 97-98).

5. Eski ve Yeni Türkiye Mukayesesi: Komploya Rötüş

“İyi ve kötüye ilişkin yargılar, ikili sınıflandırmanın çok eski; ama hiçbir zaman bütünüyle kavramsal ya da bütünüyle barışçıl olmayan araçlarıdır” (Canetti, 2006: 300). Siyasal iktidar kendi varoluşunu, kötülüğe hapsediği düşmanın korkuları üzerinden sürekli kılar. Bu nedenle düşmanın ilk fırsatta bizi biz yapan yaşam tarzını ve standartları yok edeceği algısı titizlikle üretilir (Çetin, 2012: 45). *Eski ve yeni Türkiye* karşılaştırması, böylesi bir saikle inşa edilmiştir. *Eski Türkiye*¹⁷ metaforu, adeta “yeniden dirilmiş bir şeytan” (Çetin, 2012: 64) olarak parti kimliğini ve AKP iktidarını hedef alan düşmanı tarif eder. Ancak bu düşman sadece AKP’yi değil bütün bir ülkeyi hedef olarak seçtiği için, düşman/öteki korkusu parti bilinci kadar milli bilinci de seferber etmeye dönüşmüştür. Diğer bir deyişle, *eski Türkiye* ve onun dışardaki bağlantıları, adeta bir “kuşatılmışlık korkusu” yaratmıştır. Çünkü *eski Türkiye*’nin aktörleri eski düzeni geri getirmek için her türlü hainliği ve bozgunculuğu yapabilecek bir kötülükle betimlenmiştir. Dahası, her türlü karşı görüş ve düşünce, *paralel yapı* ile birlikte *eski Türkiye* içinde eritilerek hem müphem kılınmış hem de milli irade düşmanı olarak lanetlenmiştir. *Eski Türkiye* arzusu taşıyanlar büyüyen Türkiye’den, artan milli gelirden, dindara zulmün sona ermesinden, batıya meydan okunmasından, demokratikleşmekten, terörün sona ermesinden, milli iradenin temsilcisi olan iktidardan vb. korkmak itibarıyla bir ortaklık oluşturur. AKP iktidarı başarıyla çalıştığı halde buna muhalefet etmek ancak hainlik ve alçaklık olabilir. O nedenle *eski Türkiye*’yi karakterize eden her türlü zihniyet ve özlem, mutlak kötülük göstereni üzerinden bütünüyle ortadan kaldırılmayı hak eden bir şer ittifakıdır. *Eski Türkiye* ile kategorize edilen düşman ittifakının yarattığı korku, bir yandan devletin güvenlikçi bir dil dolayısıyla kavranışına imkân yaratırken, diğer yandan yurttaşlara büyük düşman koalisyonu karşısında ‘birleşme’ çağrısı yapmakta ve iktidarın, yolsuzluk/rüşvet iddiaları karşısında kendi varlığını koruma refleksini de güçlendirmektedir. Çünkü kendini güvenlik kaynağı olarak tanımlayan iktidar “kendisine sığınanlardan ziyade kendisini korumak için korku üretir” (Çetin, 2012: 22).

Bütünüyle kâbus ve felaket retoriği dolayısıyla inşa edilen *eski Türkiye*’ye karşın *yeni Türkiye*, AKP iktidarının geride kalan iktidar deneyimini

¹⁷Eski Türkiye’nin karşıladığı pejoratif anlamları Erdoğan’ın söylemlerinden şu şekilde çıkarmak mümkündür: *koalisyon hükümetleri, krizler, gerilim, bunalım, yolsuzluk, yoksulluk, yasaklara dönüş, içine kapanık ve iddiaları/hedefleri/projeleri olmayan ya da dünyada esamesi okunmayan bir Türkiye, provokasyon, karanlık güçler, yüksek faiz, enflasyon, terör, acılar, inkar, asimilasyon, göz yaşı, faiz lobisi, bir avuç seçkinin idaresi vb.*

ve gelecek vizyonunu temsil eder. Fakat sorun, *eski Türkiye*'nin temsilcilerinin *yeni Türkiye* hayaline karşı ortaya koyacakları tehdit ve sabotajlar çerçevesinde düğümlenir. Her ne kadar *eski Türkiye*'deki “düzenin asli sahiplerinin” *yeni Türkiye* perspektifinde yer alabilmeleri olanaksız ise de onlar geri dönecek olurlarsa –ki, Gezi direnişi ve 17-25 Aralık soruşturmaları böylesi bir geri dönüşü karakterize eder– o geri dönüşün “çok ama çok korkunç olacağı” vurgulanmış ve bir tür “zombileşme refleksi” devreye sokulmuştur (Türk, 2014: 391). Böylesi bir siyaset yapma dili, hem McCarthyism tarzı bir cadı avına, hem de “bir tür hayalet avcılığına” tekabül eder. Türk siyasal kültüründe devletin güvenlikçi refleksinin hakim kodlarından olan, ‘kitleyi müteyakkız kılma’ hali de bu sayede yeniden üretime sokulmaktadır. Buradan hareketle anti-komünist söylemin *komünist* üzerinden toplumu müteyakkız kılma refleksinin, 30 Mart seçimleri sürecinde yeniden devreye sokulduğu söylenebilir. O nedenle *eski Türkiye*'yi sembolize eden düşmanlara karşı verilmesi gereken mücadele çok daha büyük olmalıdır. Çünkü *eski Türkiye*, bütün olumsuzlukları kötülük ile özdeş kılınan düşmana aktararak, düşmanı günah keçisi kılmış ve insandışılaştırmanın yolunu açmıştır. Bu anlamda *darbeci, parazit, asalak* olma hali; *hırsız, katil* (faili meçhuller üzerinden) gibi toplum dışına atıcı tanımlamalar; *komünist, otoriter, solcu* gibi toplumun temel değerlerini tehdit eden ve toplumsal sisteme tehdit oluşturan politik yaftalar; kötülüğün ve günahkârlığın sembolü *CHP* ve *tek partili rejim* gösterenleri *eski Türkiye* ve sahiplerini gayri meşrulaştırır. İnsanlıktan çıkartılan bu *ötekine* karşı artık empati kurmamız, sempati beslememiz ya da merhamet etmemiz imkansızdır (Göregenli, 2013: 49-50).

Eski ve *yeni Türkiye* üzerinden üretilen komplocu kavrayışın yarattığı korku hali ve bu korkuya eşlik eden paranoya, “sorgulanmayan bir iktidar kurmak” ve “mutlak itaati sağlamak” (Kerestecioglu, 2014: 32) adına da işlevseldir. Örneğin gerek Gezi gerekse 17-25 Aralık soruşturmalarının komplocu bir kavrayışla korku siyasetinin nesnesi kılınması, hem iktidarın sorgulanmasını devre dışı bıraktırmaya hem de tweeter yasağı, youtube'a erişimin engellenmesi türü hak ihlallerini meşrulaştırmaya aracı olmuştur. Gayri meşru politik kararların korku siyaseti dolayısıyla meşruiyet üretenine dönüşmesi, korku halinin yarattığı koruyucu ve kurtarıcı gereksiniminden beslenir. Bu koruyucu, şüphesiz Erdoğan liderliğindeki AKP iktidarındır. O nedenle 30 Mart yerel seçimleri, yerel idarecileri seçmenin ötesinde topyekûn bir istiklal savaşıdır. Yeni bir istiklal savaşı ilan etmek, büyük bir tehlike ile karşı karşıya olunduğunu vaaz edip, ‘*ama endişe etmeyin sizi bu tehlikeden kurtaracak olan biziz*’ diye seslenmenin başka bir halidir. Siyasetin savaş alanı olarak kavranışı ile korku siyasetinin gerektirdiği otoriter lider arayışı birbirini beslediğinden, hem iktidarın gereksindiği “biz duygusu” çok fazla zorlanmadan üretilebilmiş, hem de her türlü toplumsal ve politik çelişkilerin üzeri örtülerek

çözümleri ertelenmiştir (Kerestecioğlu, 2014: 35). Zira bir savaş hali söz konusu olduğuna göre, çok daha önemli ve acil meseleler vardır.

Eski Türkiye'nin sahipleri, basitçe düşman değil açıkça zalimlik eden; AKP seçmeni ise zalimin mağdur ettiği kitle olarak anlamlandırılmıştır. Dolayısıyla *eski* ve *yeni Türkiye* mukayesesi, *biz* mağdurların hem geçmiş için yas tutmamızı hem de gelecek için korku duymamızı sağlama alır. *Yeni Türkiye*'yi kuran aktör olarak AKP iktidarı, *eski Türkiye*'ye karşı kendini sürekli olarak savunma pozisyonunda tutarak, kimliğine yönelik muhtemel saldırı ihtimallerini hatırlatmakta ve bu sayede aynı kimliği taşıyan seçmenin sıkı ve diri kalabilme şansını artırmaktadır (Çevik, 2013: 73). *Eski Türkiye*'nin kötü karakterli ve art niyetli aktörlerine karşı seçimlere *savaş* retoriği üzerinden anlam yüklendiğinden, korku ve tehdit üreten düşmana karşı verilecek mücadele sadece devlet katının değil, “vatanını ve milletini seven bütün yurttaşların vazifesi”dir. Böylece bütün bir toplumun bu “kutsal görevi üstlenmesi” (Yıldırım, 2014: 54-55) sağlama alınabilecektir. Toplum ve millet, organik bir bütün olarak ve her türlü sorunu kendi içinde çözerek dışarıya karşı mutluluk tablosu çizen geniş bir aile olarak tasavvur edildiğinden, Gezi direnişi ve 17-25 Aralık soruşturmaları (yasal bir hakka dayanıyor olsa bile) söz konusu ailenin hassasiyetlerini yok sayan ve milletin huzuruna kasteden marjinallikler olarak mahkûm edilmektedir. “Böylesi bir aile millet özdeşliği, karşı hegemonik her tür özneyi siyaset alanının dışına atmanın bir aracıdır” (Saraçoğlu, 2014: 260). O nedenle Erdoğan, Gezi eylem(c)ilerine mitinglerde sıklıkla yer vermiş; Kılıçdaroğlu, Bahçeli ve Cemaat ise bu eylemlere destek olmak ve halkı sokağa inme yönünde kışkırtmakla suçlanmıştır. Bu anlamda her üç aktör de, siyaset alanının dışına itilerek, adeta liderlikleri tartışmaya açılmaktadır. Şayet meseleye basitçe *seçim* gözüyle bakan veya bu mücadeleye katılmayan olursa, onların yeri de düşmanın yanındır. Erdoğan'ın hemen her mitingde istiklal savaşı vurgusunu yinelemesi ve oylara sahip çıkılmasını, sandığa gidilmesini, sandık görevlilerinin uyanık olması gerektiğini, milli iradeye ve *yeni Türkiye* vizyonuna sahip çıkmanın zorunluluğunu hatırlatması bu bağlamda anlamlı bir bütün oluşturmaktadır. Sıklıkla hatırlatılanlar sayesinde “millet”, yolsuzluk-rüşvet iddiaları hiç yaşanmamışçasına “bir ağır tehlike psikozu içine sokulmuş”tur. “Darbenin, tehlikenin nereden ve nasıl doğduğuna değil, bunların bizim varoluşumuzda, gücümüz üzerinde hangi olumsuz etkiler yaratabileceğine” odaklanılmakta; “bunun ürpertisiyle” de “öfkelenmek ve bu öfkeyi öteki/hain üzerine boşaltmak” (Laçiner, 2014a: 6) mümkün kılınmaktadır.

Sonuç Yerine

Siyasal alan hasımlık ve rakipler üzerinden yaşanan kıyasıya bir mücadele olarak değil de düşman(lık)lar arası sonu gelmeyen bir savaş hali olarak değerlendirildiğinde, hem siyasetin doğası olumsuz anlamlar üzerinden kavranacak, hem de ‘siyaset-düşman-savaş’ ilişkisinin yaratacağı korku siyaseti diyalogu imkânsız kılacaktır. Korkunun hâkimiyeti diyalogu imkansızlaştırdığında, konuşma “tek yönlü” ve “içerisi olmaktan uzak” (Kerestecioğlu, 2014: 36) biçimde işleyecektir. Çünkü korku siyaseti, siyasal ve toplumsal düzeyde paranoya üreterek, yurttaşları sonu gelmeyen bir teyakkuz haline sokar. Bu anlamda korku, siyasal iktidarın en önemli yönetme ve “politik kâr aracı”dır (Aktay, 2011: 89). Bilhassa devletin geliştireceği güvenlikçi dil ve bakış açısının, müteyakkız kılınan toplumun güvensizlik ve korku hissiyatını derinleşerek devam ettireceğinden, demokratik siyaset olanakları ciddi biçimde daralacaktır.

Diyalojik olmayan demokratik düzen aslında Türk siyasal yaşamı için çok da yeni değildir. Özellikle 1990’lı yıllar sonrasında siyasal aktör ve kurumlar ağırlıkla monoloğu tercih ettiklerinden, sarf edilen her bir söz öznesiz biçimde dolaşıma girmiştir. 30 Mart yerel seçimleri de bu halin somutlaştığı tipik bir örnek olarak karşımızda durur. Miting alanlarında Erdoğan’ın adeta bir orkestra şefi gibi kitleyi yönlendirmesi, cevabı bilinen ve izleyiciler tarafından topluca yanıtlanan retoriksel sorulara başvurması bu duruma uygun düşmektedir. Bilhassa cevabı belli soruların miting alanındaki izleyicilere yöneltilmesi, “otoriteyi ayinsel olarak sağlama” çabasının bir izdüşümüdür. Bu sayede “sözü ilk söyleyen ne duyacağını bilmektedir” ve “araya (*yeni*) söz girmez, girecekse de o liderin sözü” olacaktır, izleyicinin değil (Dolar’dan aktaran Akbaş, 2014: 27). Liderlerin mitinglerdeki konuşma tarzına sirayet eden bu monolog hali ve sözün öznesizliği, aslında bütün siyasal yaşamı çepeçevre kuşatmıştır. Her siyasal aktörün iyiyi/kötüyü, doğruyu/yanlışı *özcü* ve *mutlakçı* bir kavrayışla inşa edip anlamsal bir kapatmaya maruz bırakmasıyla siyasal alan, sınırları kesin ve rijit biçimde çizilmiş kategorilere mahkûm edilmektedir. Böylece hem iktidar hem de toplum “kendi yanlışlarını tashih etme fırsatlarından ve kanallarından” yoksun kalmaktadır (Kerestecioğlu, 2014: 37). Böylesi bir siyaset yapma tarzı, siyaseti amaç olmaktan çıkartıp araçsallaştırdığından, siyasetin etik bir mesele olarak kavranmasını da engellemektedir.

Etik temelden yoksun kılınan siyasal mücadelenin dost/düşman kategorilerine mahkûm edilerek yürütülmesinin, siyasal aktörler açısından büyük kolaylıklar sağlamakla birlikte toplum açısından zorluklar yaratacağı muhakkaktır. En başta gelen zorluk, bireylerin sadece “kendi grubuna karşı ahlaki yükümlülükler”e sahip olduğu yanılığını benimseyerek “grubun dışında

kalanları ise ahlaki açıdan aşağıda konumlandırarak” olmalarıdır. Üstelik böylesi bir zihniyet kültürel zeminde “toplumsal bilince” kaydedilerek çok rahatlıkla temellendirilme olanağına sahip olacak ve bu hal, “toplumun ahlaki ve psikolojik dokusuna nüfuz” (Yumul, 2013: 128) edebilecektir.

Korku siyasetinin yol açabileceği diğer önemli bir sorun ise toplumda yaratabileceği aynılık kültürüdür. *Aynılık hali* toplumu, “birbirine benzeyen ve farklılıklardan korkan” bir kitleye dönüştürür. Kitlesele olarak hareket etmeye başlayan ve aralarındaki benzerlikler temelinde bir bütün oluşturan aktörlerden kurulu düzende “çoğu zaman siyasal iktidarın müdahalelerine bile gerek kalmaksızın” korkunun kaynağına yerleştirilen ötekiler “eriyip yok olur veya toplumsal yok olma/sayıma cezasına maruz kalarak hiçleşirler” (Çetin, 2012: 24). Korkunun ürettiği tehdit ve kaygı halinin sürekliliği ise uzun vadede toplumsal itaati güçlendirir. Bu nedenle yerel seçimler sürecinde Erdoğan’ın tercih ettiği dil ve söylem, takdir ve güvenin sadece AKP iktidarına, korku-hile-darbe-baskı vb. kötülüklerinse muhalif unsurlara ait olduğuna dair bir retorik barındırmaktadır. İstiklal mücadelesi olarak kodlanan seçimler, düşmanlaştırılan muhalefeti lanetlemek ve iç grubu kutsayarak *bizlik* duygusunu güçlendirmek adına önemli bir araçtır. Böylece yolsuzluk ve rüşvet iddialarıyla sarsılan/zayıflayan parti bilincini savaş metaforu üzerinden yeniden onararak tabana sunmak olanaklı hale gelmiştir. Böylesi bir siyasal tercih ise uzun vadede zaten pasif olan yurttaşlık kültürünü daha da kalıcılaştıracağı, her türlü eleştirel duruşu ve muhalif söylemi baştan engelleyecek bir iktidar yapılanmasını besleyeceği söylenebilir. Diğer bir deyişle Marcuse’nin ‘tek boyutlu insan’ının farklı bir türü bizi bekliyor olacaktır. Çünkü “ortak korkulara karşı toplumsal birlik ve beraberlik miti, dağılma, bölünme ve yok olma korkusu yaratarak...siyasal iktidara sığınma ihtiyacı”nı (Çetin, 2012: 20) pekiştirir. Korkunun nesnesi kılınan kimlikler sayesinde iktidar, “siyasal ve toplumsal bir özneye dönüşür”ken (Çetin, 2012: 32), bireyler ise nesneleşmeye mahkûm olacaktır.

Kaynakça

- Akbaş, Meral (2014), “AKP’nin Miting Hali: ‘Sizi Seviyoruz Bel!’”, *Birikim*, (301), 24-30.
- Aktay, Yasin (2011), *Korku ve İktidar*, (İstanbul: Pınar Yayınları).
- Bauman, Z. (2006), *Sosyolojik Düşünmek*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları), (Çev. A. Yılmaz).
- Bora, Tanıl (2014), “Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi”, İ. Kerestecioğlu ve G. Öztan (Der.), *Türk Sağı: Mitler Fetişler Düşman İmgeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları), 9-28.

- Campbell, Charlie (2013), *Günah Keçisi: Başkalarını Suçlamanın Tarihi*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).
- Canetti, Elias (2006), *Kitle ve İktidar*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları), (Çev. G. Aygen).
- Çetin, Halis (2012), *Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu* (İstanbul: İletişim).
- Çevik, Abdülkadir (2012-13), "Mağduriyet Psikolojisi ve Toplumsal Yansımaları", *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, (2), 65-83.
- Çınar, Mahmut (2013), "Habercilik ve Nefret Söylemi". M. Çınar (Der.), *Medya ve Nefret Söylemi: Temel Kavramlar Mecralar Tartışmalar*, (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları), 137-152.
- Goffman, Erving (2014), *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, (Ankara: Heretik Yayınları) (Çev.Ş. Geniş, L. Ünsaldı, ve S. Ağırmaslı).
- Göregenli, Melek (2013), "Ayrımcılığın Meşrulaştırılması", M. Çınar (Der.), *Medya ve Nefret Söylemi*, (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları), 39-54.
- İlhan, Rifat (2013), "Psikopolitik Bir Bakış Açısından Yıkıcı Liderler ve Takipçileri: Yıkıcı Bir 'Cult' Yapılanması Olarak PKK", *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, (2), 97-117.
- Kerestecioğlu, İ. Özkan (2014), "Korku ve Siyaset: Türk Sağının Ezberlerini Çözümlmek", İ. Kerestecioğlu ve G. Öztan (Der.), *Türk Sağı: Mitler Fetişler Düşman İmgeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları), 29-43.
- Laçiner, Ömer (2014a), "30 Mart Nasıl Okunmalı?", *Birikim*, (301), 3-8.
- Laçiner, Ömer (2014b), "Sayı'nın Hegemonyası", *Birikim*, (305), 3-8.
- Massumi, B. (1993), "Everywhere You Want To Be: Introduction to Fear", B. Massumi (Edt.) *The Politics of Everyday Fear*, (Minneapolis: University of Minnesota Press), 3-37.
- Massumi, B. (2005), "Fear (The Spectrum Said)", *Positions*, 13(1), 31-48.
- Moses, Rafael (2010), "Düşman Algısı: Psikolojik Bir Analiz", *Tarih Okulu*, (VII), 99-108.
- Özman, Aylin ve Aslı Y.Yakın (2014), "Anti-komünist Fanteziler: Doğa, Toplum, Cinsellik", İ. Kerestecioğlu ve G. Öztan (Der.), *Türk Sağı: Mitler Fetişler Düşman İmgeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları), 105-135.
- Öztan, G. Gürkan (2014), "Ezeli Düşman ile Hesaplaşmak: Türk Sağından Moskof İmgesi", İ. Kerestecioğlu ve G. Öztan (Der.), *Türk Sağı: Mitler Fetişler Düşman İmgeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları), 75-104.
- Öztan, G. Gürkan (2014), "Öfkeyi Çizmek: Milliyetçi Tahayyülde Düşman Portreleri", İ. Kerestecioğlu ve G. Öztan (Der.), *Türk Sağı: Mitler Fetişler Düşman İmgeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları), 137-167
- Podunavaz, M. (2002), "Fear and Politics", *New Balkan Politics*, (2). <http://www.newbalkanpolitics.org.mk/item/Fear-and-Politics#.VP91YfmsWkE> (E.T. 09.03.2015)
- Saraçoğlu, Cenk (2014), "Türkiye Sağı, AKP ve Kürt Meselesi", İ. Kerestecioğlu ve G. Öztan (Der.), *Türk Sağı: Mitler Fetişler Düşman İmgeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları), 243-279.
- Sarıbay, A. Yaşar (2000). *Kamusal Alan, Diyalojik Demokrasi, Sivil İtiraz*. Bursa: Alfa Yayınları.
- Türk, H. Bahadır (2014), *Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Virilio, P. (2012), *The Administration of Fear*, (NY: Semiotexte), (Trans. A. Hodges).
- Yanıkaya, Berrin (2009), "Gündelik Hayatın Suretinde: Öteki Korkusu, Görsel Şiddet ve Medya". B. Çoban (Der.), *Medya Milliyetçilik Şiddet*, (İstanbul: Su Yayınları), 11-27.

- Yıldırım, Sinan (2014), "Nefretin ve Korkunun Rengi: Kızıl", İ. Kerestecioğlu ve G. Öztan (Der.), *Türk Sağı: Mitler Fetişler Düşman İmgeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları), 47-73
- Yumul, Arus (2013), "Nefret Suçu ya da Ölü Vicdanlar Ülkesi", M. Çınar (Der.), *Medya ve Nefret Söylemi: Temel Kavramlar Mecralar Tartışmalar*, (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları), 127-134.
- Žižek, S. (Güz 1996), "Müstehcen Efendi", *Toplum ve Bilim*, (70), 63-76.